

“Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse :

Rédaction du “Droschak”

GENÈVE (Suisse)

## “ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՃՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

### ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՆԵՑՆԻՄՆԵՐԸ

Զարմանալի ոչինչ չկայ, եթե հայութեան այս ճրգնաժամում բազմաթիվ են յեղափոխական պարագիտների տեսակներն ու թիւը. զարմանալին այն անշափ միամտութիւնն ու համբերատարութիւնն է, որ արտասահմանեան հասարակութեան մի մասը ցոյց է տալիս գէպի այդ անգործ բախտախնդիրները եւ հասցնում դրանց լրբութեան աստիճանին:

Մի կողմ թողնելով այն բազմատեսակ յարձակումները, որ դաշնակցականները կրում են միշտ մութ անկիւններից. մի կողմ թողնելով այն զրպարտութիւնները, որով աշխատում են մեր յլարկը ձգել հասարակութեան առջեւ՝ իրենց ստեղծելու համար, մենք ստիպւած ենք խախտել մեր սովորական լուծութիւնը եւ պատասխանել մի մեղադրանքի, որը մօտ մի տարի է, շահագործւում է այդ պարտման կողմից: Այս անգամ եւս մենք կանգ չէինք առնիլ այդ խնդրի վրայ, եթէ հասարակութեան միջից՝ չլսէին նոյն ոգով բողոքներ, որոնց անկեղծութեան մենք չենք կարող հաւատ չընծայել:

Պաշնակցականների մասնակի շարժումները վրաստակար են, մեր փրկութիւնը ընդհանուր ապստամբութեան մէջն է, ահա այդ ընդհանուր միտքը, որ մենք լըսում ենք մեր խորիմաստ յեղափոխականներից: Եւ այս նշանաւոր միտքն արտայայտողները այնպիսի կերպարանք են տալիս իրենց խօսքերին, որից կարելի է եղբակացնել, թէ Պաշնակցութիւնը առհասարակ դէմ է ընդհանուր ապստամբութեան դադարաւորին եւ թէ միակ իրենք են, որ այդ ապստամբութիւնը առաջ կը բերեն:

Ընդհանուր ապստամբութիւն. . . կը բռնկի նա մի օր, Հայաստանի բոլոր անկիւններում յանկարծակի դուրս կը պրծնեն հայկական կազմակերպւած գնդերը, եւրօպական ձեւով մարզւած, ամենավերջին տեսակի հրացաններով զինւած: Թնդանօթները առաջին, Զարդ ու փշուր կանեն օսմանեան զօրքերին, օղը կը հանեն բերդերը, զօրանայները, կը գրաւեն քաղաքները:

Սքանչելի, հմայիչ պատկեր. . .

Եւ այս քաղցր ցնորքների ազդեցութեան տակ ինչպէ՞ս չբարկանալ դաշնակցականների վրայ, որոնք փոխանակ ապստամբութեան զիմելու, այնքա՛ն յիմար են, որ զբաղւած են մի ինչ որ մադրիկցիների ցեղի ջընջումով, օսմանեան բանկը գրաւելով կամ ֆէդայիների խմբեր դուրս բերելով:

Բայց ճիշդ է արդեօք այս բոլորը. ձեզ ո՞վ ասաց, որ մենք բացառապէս մասնակի շարժումներ ենք առաջացնելու:

Ընդհանուր ապստամբութեան էք զիմում. . . Բայց ի՞նչ միջոցներով էք ուզում դրան հասնել: Լուռ ու մոռնջ մնալով:

— Լուռ ու մոռնջ մնալով մեռնել կարելի է ներկայ պարագաներում եւ ո՛չ թէ ապստամբութեան պատրաստել:

Միթէ՞ մենք գործ ունենք կուբացիների եւ կրետացիների նման յեղափոխական տեսակէտից արդէն կազմ եւ պատրաստ ժողովուրդների հետ, որոնք կարող են լուռ ու մոռնջ մնալ եւ չլքանալ, որոնք ամէն տեսակ զիւրութիւն ունեն հարկաւոր ժամանակը զէնք ձեռք բերելու եւ շարժւելու: Եւ միթէ՞ կուբացիք, կրետացիք մասնակի շարժումներով չեն սկսել իրենց գործը. նոյն իսկ այժմ ընդհանուր են արդեօք այդ շարժումները. . . Չէ՞ որ մեր դիմացն է հայ ժողովուրդը, որը երէկ զեռ սարուկ էր, որը գողում էր հրացանից եւ սարսափով մերժում իրեն օգնութեան եկած զինւած ձեռքը:

Հազիւ այդ ժողովուրդն սթափել է, հազիւ նա նախընթաց կոիւններից ոգեւորւած սկսել է գնահատել զէնքի փրկարար ուժը, հազիւ նրա մէջ դրական յոյս է մտել՝ զէնքով բանալ իր ապստամբութեան ճանապարհը, եւ ահա՛ մեր յեղափոխական կոչւածները առաջարկում են մեզ լուռ ու մոռնջ մնալ. . .

Ընդհանուր ապստամբութեան “պաշտպանները”, մինչև իսկ նրանք, որոնք բա՛ն ու բիր էին առաջարկում զէնք պահանջող իրենց խմբերին, գոնէ այժմ պէտք է խոստովանեն զէնք մտցնելու անհրաժեշտութիւնը: Իսկ ի՞նչ երաշխաւորութիւն են նրանք տալիս, որ զէնք տեղափոխելու ժամանակ ընդհարումներ տեղի չեն ունենալ եւ մեր լուռ ու մոռնջ պատրաստական դրութիւնը չի խախտիլ: Բացի այդ, ենթադրենք, որ մենք յաջողեցինք ահագին քանակութեամբ զէնք ներս տանել եւ ժողովրդին բաժանել. կարծում էք, որ դա բաւական է ապստամբութիւնը առաջ բերելու, որ ամէն մի հրացան ստացող կարող է ըստ արժանւոյն գնահատել նրա նշանակութիւնը, եթէ միայն փորձով կամ հարեւանի օրինակով չի ճանաչել նրա ուժը. . . Մենք տեսել ենք զիւղացիներ, որոնք քրդերի յարձակումների գէմ պաշտպանւելու համար Պաշնակցութեան կողմից իրենց տրւած զէնքերը նոյն այդ քրդերին են ծախել. տեսել ենք ուրիշներին, որոնք մեր արիւնքրտինքով պատրաստած ու տեղ հասցրած հրացանները ջրհոր են թափել քրդերի երեւալուն պէս. մեր հարկւրաւոր որմբերը, որ օպ. 14-ին, ժողովրդի պաշտպանութեան համար բաժանւած էին, կամ անպէտք մնացին, կամ — աւելի վատ — ծովը ձգեցան. սեպտ. 18-ի հնչական ցոյցի ժամանակ նոյն իսկ ցոյցի զեկավարները ձգեցին ասորճանակները եւ փախան զօրքի առաջին յարձակումին:

Ինչո՞վ կարելի է այս բոլորի առաջն առնել. ի՞նչ անել, որ հայ ժողովուրդը այնքան ընդելացած լինի իր հրացանին, որ միայն իր կեանքի հետ միասին հաճախյի կորցնել նրան. ինչպե՞ս անել, որ այն բարձր յեղափոխական ուզին, որ ամբողջ է այսօր հայ ժողովրդի մի որոշ մասի մէջ միայն, լայնանայ եւ տարածւի ամբողջութեան վրայ:

Հէնց դա համար անհրաժեշտ են մասնակի շարժումները, որոնք պորձնականապէս պատրաստում են մեր ժողովրդին. հէնց այս տեսակէտից անազին նշանակութիւն ունի Խանասորի կռիւը, որի մեծութիւնը հաստատում են դերմանացի, անգլիացի, մինչեւ իսկ ռուս ակամատես թղթակիցները. եւ ոչ թէ այն պատճառով միայն, որ մի քանի հարիւր քիւրդ կոտորեցաւ, այլ որովհետեւ կոտորուցները մենք հայերս ենք՝ այդ արեւմտաօրէնների նախկին ստրուկները, որովհետեւ այդ օրինակելի կոտորածը յոյս է տալիս լքածներին, յեղափոխութեան քաջարձակ կողմնակից դարձնում տաճարային եւ ժողովրդին գէպի գէնքը մղում:

Ստրկութեան գէմ կուտը բոլոր ժողովուրդներն անցել են այդ շաւղով. մենք եւս զրանով պէտք է անցնենք:

Նոր քան չենք ասում, շատ անգամ ենք այդ կրկնել. Մեղանից ո՛չ պակաս անգամ կրկնել են եւ այդ շարժումների այսօրայն հակառակորդներից շատերը, որոնք այսօր դուրս չպրտւած յեղափոխական բուն ապարէզից, բանգործ չունենալով, երգը աւարտած աշուղի նման իրենց նէյնիմ-նէյնիմներն են սկսել...

Բայց գոգարիկ խօսքերից դնրակներ չեն ձուլում, ընդարձակ վիճաբանութիւններից հրացաններ չեն պատրաստում, ֆիլիսոփականներից քրդերը շանթահար չեն լինում:

Արժէ սակայն մի տեսնել, թէ ովքեր են այդ մեղանիցները, մինչեւ որ աստիճան պէտք է կարեւորութիւն տալ նրանց կարծիքներին. Դրանց մի մասը ոչ ուղեղով, այլ սրտով մտածողներ են, որոնք հասարակական գործերում զեկավարւում են ոչ թէ իրական փաստերով, այլ իսկ իրենց ցանկացածով, առանց ուշադրութիւն դարձնելու նպատակին հասնելու հնարաւորութեան պայմանների վրայ. որոնք միշտ պատրաստ են «միութեան», «ընդհանուր ապստամբութեան» եւ այլ հրապարէլ խնդիրներից կուրօրէն կաշկել. Մի կողմ ենք թողնում նաեւ այն յեղափոխականներին, որոնք սկզբունքով գէմ են կզել միշտ յեղափոխական ամէն ձեւի պորձունէութեան եւ այսօր այնքան են հնայել իրենց առանց այն էլ հին, փխած քարոզներով, որ վաղուց պէտք է թողնէին գրիչը եւ ձեռք առնէին տէր-ուղորման ու քթախոտի տուփը:

Եւ արհամարհանքով ենք զիտում մի նոր երեւոյթ, թէ ինչպէս վերոյիշեալ պահանջողական յեղափոխականների կատաղի թշնամիները այսօր ամենայն ճշգրտութեամբ նոյն միտքն են կրկնում, որ իրենք տարիների ընթացքում ծաղրի են ենթարկել. թէ ինչպէս յեղափոխական ասպարէզից տմարտաբար փախուտ աւաճները իրենց հողու լքումը վարագուրելու համար, պատուաբանում են նոյնպէս «ընդհանուր ապստամբութեան» գաղափարի տակ. թէ ինչպէս առանց ո՞ր եւ է պատրաստութեան աղմուկ հանող «գործիչները» յանդգնում են դատապարտել օգ. 14-ը, ֆէդայիների փայլուն, յաղ-

թական կռիւները. եւ երբ մենք զէնքերի պատրաստութիւններ էինք տեսնում, աներեւակայելի դժարութիւններ յաղթելով՝ ժողովուրդն էինք զինում եւ ըստ կարելւոյն իրոյս տալիս ընդհանուր պայքարի, այսօրայն ընդհանուր ապստամբութեան պաշտպան, մասնակի շարժումների հակառակորդ «գործիչներն» էին, որ մի քանի անպատրաստ, անվարժ, միամիտ մարդկանց ձեռքը դնում էին գէսից-գէսից հաւաքւած անպէտք հրացաններ եւ շտապով «գործի» մղում... Իսկ մենք՝ դաշնակցականներս անդորձունեայ, թմրած, վախկոտ արարածներ էինք, որովհետեւ գէմ էինք նրանց աչք չլացնող հրախաղութեան...

Ընդհանուր ապստամբութեան հարցը ներկայումս քաղցր հրապոյր է բարեսիրտ ուսուցիչների համար. պատուակ յեղափոխական փառիսցիներին իրենց տեղը տաքայնելու եւ լաւ միջոց ազդի թշնամիների ձեռքում՝ մեր յեղափոխական կեանքն իրպառ մեռնելու:

Թո՛ղ յեղափոխութեան թշնամի այդ յեղափոխականները դատապարտեն մեր գործունէութիւնը. — մենք չենք չեղել մեր ճանապարհից, մեզ հետ է ժողովրդի յեղափոխական մասը. Թո՛ղ կաշկից դուրս գան ապացուցանելու մեր ումբերի փաստակարարութիւնը. — մենք կը շարունակենք ահ ու գողի մէջ պահել մեր թըշնամիներին. Թո՛ղ զրանք խրատեն մեզ լուռ ու մունջ մնալ, չմտնել մեր գոյութիւնը, — մենք կը շարունակենք պաշտպանել ժողովուրդը քիւրդ աւաղակներից. Թո՛ղ սպառնան մեզ ընդհանուր կոտորածների գուշակութիւններով. — հաստատ դիտնալով, որ սուլիմանի համար անպակաս են առիթները, երբ ցանկութիւն կայ կոտորածներ առաջ բերելու — մենք կը շարունակենք մեր կռիւը թշնամի քրդերի հետ. Զնջելով նրանց մի մասը, սարսափ տարածելով միւսների վրայ, մենք «լաւ լիկամ» կը դարձնենք վերջիններին — մի երեւոյթ որ արդէն սկսել է սուղի ունենալ Վասպուրականում, Խանասորի կռիւից յետոյ:

Մեր անցեալի խուլ պատրաստութիւնները դատապարտում էին, ներկան արդարացրեց մեր անցեալը — այսօր թշնամին զգում է մեր ուժը. Թո՛ղ հիմա էլ դատապարտեն մեր մասնակի շարժումները, հէնց այս մասնակի շարժումներով մենք կը հասնենք ընդհանուր ապստամբութեան բաղձալի օրին — եւ սպառնալ դարձեալ կարգաւայնի մեզ:

## ՖԵԴԱՅԻՆՆԵՐԻ

ԱՐԻԻՆԱՆԵՂ, ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

ԽԱՆԱՍՈՐԻ ԼԵՈՆԱԴԱՇՏՈՒՄ

ԿՈՒԻԴ՝\*)

Թեղաց Խանասորը. հարիւրաւոր հրացանների միանւագ որոտը ցնցեց շրջակայքը, արձագանգ գտնելով սեպացած ժայռերում. կեանքը տեղի տաւ մահւան...

— «Մի խնայէք փամփուշտին» եղաւ հրամանատարի երկրորդ ու անմիջական հրամանը եւ մօսինի աչա-

\*) Շարունակութիւն համար 12-ից.

գաճից հրացանները աչք թարթելու ժամանակ չէին տալիս: Արակուտի արագութեամբ և աւելի խիտ քան կարկուտը, թափուում էին նրա գնդակները մահ սփռելով ամեն կողմ: Նոյն գնդակը մի անգամից ծակում անցնում էր վրան, մարդ և անասուն՝ չհանդուրժելով իր առջև ոչ մի արգելքի...

Մի ընդհանուր վայնասուն էր որ բարձրացաւ վրաններից. օդը թնդում էր լացի, կոծի և ողբի աղիողորմ աղաղակներից... Բայց գնդակահար, թաւալգլոր ընկած դիակների օրհասական հոնդիւնները վայրենի ոգևորութեան բոցն էին միայն արծարծում... վրէժխնդիր ֆէդայու սիրտը քար էր դարձել:

Նրանք տեղացեք, անդադար կրակ.  
Փանք մեր զենքերին, սուստ է գնդակ...

Երգում է նա և հանգիստ չի տալիս իր հրացանին, որին՝ տաքութիւնից ձեռք դպցնել չի լինում:

Այդ քառասական իրարանցումի մէջ տղամարդկանցից ոմանք աշխատում են փախչել վրաններից, բայց իզո՞ր. ո՞րը վրանի դռանն է ընկնում, ո՞րը վրանի առջև, մէկը մի քայլ հեռու միայն, միւսը կէս ճանապարհին: Աւելի կատաղիները դուրս են թռչում վրաններից և շտապում դէպի հարաւ ձգւող քարաբլուրները, այնտեղից մահ սփռելու իրենց հանգիստը վրդովողի գլխին: Ասուկի ճարակութեամբ վեր էին մագլցում նրանք լերկ քարերից, բայց ազատել 500 տարի տանջած մի ազգի վրէժխնդրութիւնից, որ այսօր խրոխտաբար գլուխ է բարձրացրել — ցնորք չէ՞ դա: Եւ մերոնց գնդակները քարերին են մխում այդպիսիներին: Երկնային պատուհասի վայրկեանը հասած էր և նրանք շանթահար գլորւում էին...

Հրացանաձգութիւնը այդպէս անընդհատ շարունակւեց մօտ 15 րոպէ. վրանների մէջ ձայները նւաղում էին հետզհետէ... տասնեակ հազարով գնդակներ իզուր չէին արձակւած... Քիւրդերը գրեթէ ոչ մի ընդդիմադրութիւն չարին վրանների միջից. մի քանի գնդակ միայն ստացանք այս ու այն կողմից և այն էլ մէկ թէ երկու տնգամ և ոչ աւելի:

«Դէպի վրանները» լուեց այդ միջոցին ընդհանուր հրամանատարի ձայնը: Ֆէդայիները միահամուռ «ուռ-ուռ» գոչեցին և գրոհ տւին վրանների վրայ՝ կենդանի մնացողները կոտորելու: Նախօրոք արձակւած որսը հրամանի համաձայն՝ խստիւ արգելւած էր սպանել կամ վիրաւորել կանանց և երեխաներին: Եւ այդ հրամանը, որ արշաւող բանակի բարոյական բարձրութիւնն է ցոյց տալիս, ամենայն բարեխղճութեամբ կատարւեց: Վրանները հրացանի բռնած ժամանակ կանայք և երեխաներ իհարկէ կոտորւեցան. բայց դա անխուսափելի էր ռազմագիտական տակտիկի տեսակէտից: Իսկ այժմ հանգամանքը տարբեր էր. այժմ հնարաւորութիւն կար նրանց խնայելու, և խնայեցին:

Յուզիչ և միանգամայն բնորոշ է հետագայ դէպքը, որը կարելի չէ լուութեամբ անցնել: Հարիւրապետի օգնական Վարօն (Արիստակէս Զօրեան), — որ այդ կրուի մէջ տարաւ քաջութեան դափնին, — վրանների մէջ մտնում է թէ չէ, առաջին հոգսն է լինում կտրտել մի քանի կենդանի մնացած հորթների պարանները և ազատել նրանց կոտորածից:

Մի ֆէդայի տեսնում է, որ ընկերներից մէկը սպա-

նել է ուզում՝ երկու երեխայի, որոնք անկողնու մէջ նստած ապուշ-ապուշ նայում են իրենց շուրջը: Իսկոյն անցնում է երեխաների առաջ, հրացանն ուղղում է ընկերոջ կրծքին և սպանում:

— Եթէ դու կը յանդգնես ձեռք դպցնել այդ երեխաներին, ես էլ քեզ կըսպանեմ:

Մինչդեռ մի քանի րոպէից յետոյ այստեղ ու այնտեղ այրւած վրանների ծուխն է սկսում բարձրանալ քուլայ-քուլայ, մեր յառաջնութեան գունդը կատաղի կուրի է բռնւում՝ սպիտակ վրաններում՝ ապրող զինւորների հետ: Բայց կարճ ժամանակում, այդտեղ էլ դադարում է կեանքը և ըուրը վրանները մեր ձեռքն անցնում: Շատերի ձեռքում հրացանը դաշոյնի է տեղի տալիս: Ցանցւած ազգի վրէժն ու անմահ ընկերների քաղցր յիշատակը վառել են ֆէդայուն: Նոր կեանք ստեղծելու նըպատակով մահ է սփռում նա իր շուրջը: Անպարտ կանայք և երեխաներ միայն ազատ են մնում ֆէդայու կատաղութիւնից: Մէկը միւսի ետեւից խորտակում՝ ու այրում են վրանները: Հիմնիվեր կործանում են նաև Շարաֆ բէյի վրանը:

Ընդհանուր հրամանատարի մեծ հոգսերից մէկն էլ լինում է ստուգել, թէ արդեօք սպանւած է Շարաֆ բէյը, թէ յաջողել է փախչել: Այդ նպատակով նա իր մօտ պահած է լինում աղբակեցի մի ֆէդայի, որ Շարաֆի ծառան լինելով առաջ՝ շատ լաւ էր ճանաչում՝ այդ արիւնարբու ցեղապետին: Գրոհ տալուց յետոյ՝ հրամանատարն անմիջապէս ուղարկում է աղբակեցուն՝ սպիտակ վրանների մէջ դիակները քննելու և իրեն լուր բերելու: Շարաֆ բէյի վրանը մտնելով աղբակեցին տեսնում է կամ տեսնել է կարծում՝ սրան վիրաւոր ընկած և կնոջը՝ կենդանի: Մեծագոր տիկինը — Շէյխ Համիդի աղջիկը — ճանաչում է իր նախկին ստրուկին և նրա ոտքերն ընկնելով՝ աղաչում է.

— Դու մեր հացն ես կերել, ազատիւր ինձ և ամուսնուս: Ես հայ եմ, կը դամ ձեզ հետ, տարէք ուր որ կ'ուզէք, միայն խնայեցէք մեզ:

— Ոչ ոք քեզ չի մնասի, իսկ ամուսնուդ խնայել վեր է իմ ուժից. եթէ կարողանայի էլ, չպէտք է անէի, պատասխանում է ֆէդային և մի վերջին գնդակ ևս զարկում Շարաֆին:

Շարաֆի վրանի հէնց կողքին, մի ուրիշ փառաւոր վրանում՝ կուչ էր եկել հարիւրապետ Արդիւրահման էֆէնդին: Նրա շուրջը փռւած են իր հաւատարիմ զինւորների անշնացած դիակները: Տեսնելով մերոնց,

— «Ես քիւրդ չեմ, ես զինւոր եմ, մի սպանէք ինձ» աղաչում է էֆէնդին:

— «Իհարկէ պէտք է խնայել քեզ» պատասխանում են մերոնք և շնսատակ անում:

Թիւրքի միամտութիւն. ինչ շուտ մոռացաւ, որ չարամահ խողովողւած հայ երեխաներն էլ, մատաղ կոյսերն էլ իր ոտներն ընկած՝ խնայել էին խնդրում: Այդ մատաղ կեանքերի վրէժն էր որ եկել էր հիմա պատժելու իրեն:

Վուրը շարունակւում էր կատաղի ոգևորութեամբ. ծուխի և արիւնի մէջ շաղախւած, աչքերը կարմրած, ֆէդայիները կոտորում էին աչ ու ձախ, գետին էին տապալում հանդիպողին:

Մի ֆէդայի սկսում է «թամզարա» պարել.

— «Ի՞նչ ես անում» հարցնում են ընկերները:

— «Ոտքիցս վիրաւորւած եմ՝ և դրա համար եմ պարտւում»:

Եւ իրաւ, գնդակը ջախջախել էր նրա ոտքի թաթը: Եւ դեռ նրան չէին ուզում կուր տանել, իբրեւ թոյլ և անպէտք մարդու...

Մի քիչ հեռու՝ մի վրանի մէջ լսում է մի ուրիշի մոլեգին ձայնը. «Ա՛յս իմ կնոջ փոխարէն, այս իմ որդու փոխարէն...» և խփում է նա ու վայր ձգում չորս հոգի:

— «Ես իմ պարտքս կատարեցի, այլևս ցաւ չունեմ, եթէ մեռնեմ» մռնչում է ֆէդային, դուրս գալով վրանից:

Յարձակումը այնքան անակնկալ էր և յանկարծական, որ թշնամին, — որոնց մէջ քիւրդ-համիդիական հագուստի հետ նկատում էր նաեւ թիւրք զինուորի համազգեստը, — սկզբում միանգամայն շփոթեց, շշկւեց և գլուխը կորցրեց: Այդ պարագայից օգուտ քաղելով մենք աւելի ևս արագացրինք հրացանաձգութիւնը, որպէսզի թշնամուն ժամանակ չտանք իր ուժերը կարգի բերելու: Երկար ժամանակից յետոյ միայն, քիւրդերից 10-15 հոգի դուրս պրծան, որը լոկ գլուխն ազատելու և որն էլ հարեան քիւրդերից և մերձակայ պահականոցից օգնութիւն խնդրելու:

Լոյսը բացւել էր արդէն... Արեւը յաղթական բարձրանում էր Արաուլի ետեւից: Իր ճառագայթները խաւարը հալածում էին, խաւարի որդոց կորուստը հաստատելու... Խանասորի դաշտը մի անսովոր՝ ահաւոր տեսարան էր ներկայացնում. խորտակւած և այրւած վերաններ, որոնցից դեռ շարունակ բարձրանում էր մուխը... Հարիւրաւոր դիակներ, փուած այդ բեկորների տակ... և արիւնը մոխրի հետ խառն՝ վտակներով հոսելիս... Մի կողմ՝ վիրաւորներ ես տեսնում, որոնք աղէկաւոր հառաչով գետինն են պռճոկում: Ուրիշ մի տեղ տեսնում ես խելագարի նման դէս ու դէն վազող մարդիկ, որոնք իրենք էլ չեն իմանում թէ ինչ են անում: Գնդակը չի խնայել նաեւ կենդանիներին. մեծ թւով ըսպաւնւած են կով, եղ, հորթ, ոչխար, այծ, ձի. իսկ սրբանց վիրաւորների ծանր տնքոցը քարերն էր ճաքեցընում. խեղճ կենդանիներ...

Թշնամին զօրեղ դիմադրութեան էր սկսում պատրաստել:

Վուրի տեղից մի քանի հազար քայլ հեռաւորութեան վրայ, թէ աջ և թէ ձախ կողմում, կային մի քանի վերաններ, որոնք շղթայից դուրս էին մնացել: Դրանցից մի քսան. երեսուն հոգի բլուրների ետեւով եկան և բռնեցին վրանների հարաւային կողմի քարքարոտ դիրքերը և մեր տղերքը վրանների մէջ եղած ժամանակ կրակ էին անում նրանց վրայ: Իսկ արեւմտից՝ աջակողմեան վրանների քիւրդերը գնալով աւելի և աւելի բազմաթիւ էին դառնում և աշխատում էին բռնել Արաուլի ստորոտի դիրքերը, որպէսզի գրաւած լինելով մեր առջևի և ետևի լեռները, մեզ թողնէին դաշտի մէջ և մինչև վերջին մարդը կոտորէին:

Տափարակ դաշտի վրայ երկար մնալը անմտութիւն կը լինէր. շուտով մենք գործ պիտի ունենայինք օգնութեան եկող թէ քիւրդերի և թէ տաճիկ կանոնաւոր զօրքի անհամեմատ բազմաթիւ հրոսների հետ: Անհրաժեշտ էր ժամ առաջ դիրքեր գրաւել նորիկների հետ կռիւը շարունակելու համար:

— «Ծղերք, դէպի դիրքերը» որոտաց հրամանատարի ձայնը, և վրանների մօտ կռուողներից մի մասը շտապեց դէպի դիրքերը:

Պատերազմական խորհրդի յատուկ կարգադրութեամբ, յարձակումն իսկելուց առաջ, մանր խմբեր արդէն գրաւած էին նահանջի տեսակէտից կարեւոր համարւած կէտերը: Հեծելախմբի վրայ էր դրւած դիրքեր գրաւելու պատասխանատու և ծանր գործը, և նա փայլուն կերպով կատարեց իր ստանձնած պարտականութիւնը:

Յարձակման դեռ սկզբին՝ հեծելախումբը, որ բանակած էր կուրի վայրից 200 քայլ հեռաւորութեան վրայ դէպի հիւսիս՝ լեռան ստորոտը, — կոտրեց իր շղթան և երկու մասի բաժանւելով՝ մի-երկու հազար քայլ դէպի յետ քշեց և գրաւեց դաշտի երեսին բարձրացող երկու քարքարոտ բլուրներ, որտեղից կարող էին տեսնել աջ և ձախ կողմերը, և եթէ ձիււորներ մօտենալու լինէին՝ նրանց առաջն առնել:

Դեռ հետեակները նոր էին յարձակւել վրանների վրայ և հեծելախմբի երկու մասերը գտնւում էին արդէն այդ նոր դիրքերի մէջ, երբ տեսնեցաւ հրամանատարի օգնականը, որն ամենայն արագութեամբ ձին քշում էր դէպի հեծելախումբը: Նա նկատել էր, որ 50-ի չափ քիւրդ ձիււորներ հեծելախմբի աջ կողմից, այն է արեւմտից մօտենալով՝ մի պտոյտ էին գործել՝ բռնելու համար Արաուլի ստորոտի ամենաբարձր դիրքը, որ այդ ժամանակ դատարկ էր: Օգնականը այդ մասին յայտնեց թէ չէ, հեծելախմբի երկու հոգի ջոկեցան — սրանցից մէկը քահանայ — և ուղղւ գծով սլացան դէպի այդ բլուրի գագաթը, ուր հարկաւ աւելի շուտ հասան, քան քիւրդերը, որոնք ստիպւած էին մի պտոյտ անել: Ամբողջ մի ժամ այդ երկուսը դիմադրում են այդտեղ քիւրդ ձիււորներին և թոյլ չեն տալիս դիրքին մօտենալու: Քիւրդերը կորցնելով իրենցից մի քանիսին և տեսնելով, որ անկարելի է մօտենալ բլրին, յետ են դառնում և ուզում են աւելի մեծ շրջան անելով՝ գրաւել այդ բլրի և Արաուլի գագաթի մէջտեղերում գտնւած դիրքերը: Բայց թողնում են մի քանի հոգի բլրի ստորոտում՝ ֆէդայիներին զբաղեցնելու, մինչև միւսները տեղ կը հասնեն:

Քիւրդերի այդ մտադրութիւնը ևս գուշակում են մերոնք և լուր տալիս հեծելախմբին, որն անմիջապէս 5 հոգի արագարշաւ օգնութեան է հասցնում երկու ընկերներին:

Այդ ժամանակ հնչել էր արդէն նահանջի փողը և, տղերքը խումբ-խումբ վերադառնում էին վրաններից: Արեւմտեան բլուրների ետեւ եղող քիւրդերը, տեսնելով, որ հետեակները քաշւում են հետզհետէ, կատաղութեամբ արձակում էին հրացանները այդ հինգ հոգու վրայ, բայց չէին համարձակւում դաշտ իջնել: Գնդակները աջից ու ձախից սուլում էին նրանց կողքով, մինչդեռ նրանք քշում էին ձիերը դէպի Արաուլի ըստորոտը: Խումբը անմիջապէս հասաւ իր երկու ընկերների մօտ, որոնք կատաղի կուրի մէջ էին:

— Հը՛, կռիւներդ շատ տաք է երեւում, դիմում է նրանցից մէկը քահանայի ընկերոջը, որ մի նախկին վաճառական էր:

— Վուրս ո՞րն ա... պատասխանում է նա, կոտորում ենք էս շան-ծնունդներին:

Օգնութեան հասնող հնգից մէկը, որ հեծելախմբի

Հրամանատարի օգնականն էր, մնում է երկուսի մօտ, որպէսզի դիւրութեամբ կարողանան հեռու պահել քիւրդերին դաշտի մէջ և ապահովել հետեակների նահանջը: Միւս չորսը սկսում են բարձրանալ լեռը՝ դիրքերը բռնելու և առաջն առնելու այն քիւրդերի, որոնք մի աւելի մեծ շրջան գործելով՝ ուզում էին բարձրանալ այդ կէտերը: Մինչև քիւրդերի հասնելը, մեր տղերքը արդէն շատ առաջ գրաւել էին այդ դիրքերը. քիւրդերը ապշած, լուռ ու մունջ յետ դարձան առանց հրացան արձակելու:

Մեծ էր ընդհանրապէս քիւրդերի զարմանքը, երբ որ դիրքը որ հասնում էին, մերոնց կրակին էին հանդիպում: Նրանք շփոթեցան բոլորովին. փախչող փախչողի էր, գլորւում են ձին ու ձիաւորը ահագին բարձրութիւնից ու ձորերը դիակներով լցնում: Մեր նոր հրացանները հօ, հրաշքներ էին գործում: Նրանց գնդակները մերոնց չի հասնում, իսկ մեր մօսինը 2,700 քայլից ձիաւորներ է գլորում: Ուր փախչեն, ի՞նչ անեն: Պընդակ է որ գալիս է. ճարները կտրած քշեցին դէպի Թաւրաւա բլուրը, որտեղից հեշտ էր մերոնց գնդակի կապը: Բայց այնտեղ էլ Պիծի-Աշոտն ու ասորի Եւնանն են հսկում իրենց ընկերների հետ. բոլորովին անսպասելի կերպով կուռ են բռնում և այդտեղ:

Այս ժամ չանցած սկսաւ երևալ նահանջող հետեակների շարքի ծայրը. նոյն ճանապարհով, որով եկել էին չորս ձիաւորները, նրանք ևս բարձրացան ամենայն ապահովութեամբ և անցան Արաուլի բարձրագոյն գագաթները, որոնց պահպանման համար նախորդ գիշերը արդէն տասը ընկեր էր թողւած:

Իհարկէ այդ տասը հոգին չէին կարող գրաւել բոլոր դիրքերը և հետեաբար հետզհետէ հասնող հետեակները ցրիւ էին գալիս զանազան ռազմագիտական կէտերի վրայ, որպէսզի բոլորովին անկարելի դարձնեն քիւրդերին մի քայլ անգամ դէպի վեր առաջանալ:

Այսպէս ուրեմն բանակի մի մասը զատուելով՝ հեծելախմբի աջակցութեամբ դիրքեր գրաւեց գլխաւոր ուժի վերադարձն ապահովելու, իսկ այդ մեծագոյն մասը տակաւին զբաղւած էր վրանների մօտ յիւր հաշիւը՝ վերջացնելով...

Օգնութիւն ստացած թշնամին այժմ անհամեմատ ահագին թիւ էր կազմում:

Երկար օրերով վաստակած, ծանր բեռը շալակին և այն էլ տափարակ դաշտի վրայ գործ ունենալ թւով անհամեմատ բազմաթիւ թշնամու հետ, որ թէ յոգնած չէ և թէ ձիով, և ինչ որ գլխաւորն է՝ ծանօթ շրջակայքի ծակ ու ծուկին — շատ էլ հաճելի չէր: Հարկաւոր էր շտապել դէպի դիրքերը, մանաւանդ որ վերաններէ հետ յմեր հաշիւը՝ գրեթէ վերջացրել էինք: Վրանների մեծագոյն մասը քար ու քանդ էինք արել, մի մասը հրդեհել, բնակիչներից արական սեռը կոտորել: Թէև կողոպտելն արգելւած չէր, բայց աւարի չք տրեցան վրանները. ֆէդային իր արժանապատուութեան հակառակ է համարում այդ. նա աւագակ չէ: Տղերքը վրաններից վերցրին միայն այնպիսի իրեր, որոնք կարող էին յիշատակ լինել իրենց յաղթութեան. օր. Շարաֆ Բէյի սուրը, ուսնոցները, պաշտօնական գլխարկը, Շարաֆի և Արգիւարհմանի շքանշանները, և համդիէ գունդեր կազմելու համար սուլթանի Շարաֆին տւած հրովարտակը: Իսկապէս աւար կարելի է հավարել բա-

ւականաչափ ձիաներ և 10-12 գոմէշ՝ մեր վերաւորներին ու յոգնածներին յետ տանելու համար: Մեզ հետ վերցրինք նաև հրացաններ, որոնցից շատերը արմենական նահատակներից էին յափշտակւած: Այն հրացանները, որ հնարաւորութիւն չունեցանք վերցնելու, ջարդ ու փշուր արինք: Կարօն այդտեղ էլ մեծ ծառայութիւն արաւ մեզ. լինելով հմուտ զինագործ, նա վայրկենարար անգործածելի էր դարձնում իր ձեռքի տակ ընկած բոլոր հրացանները, նրանց էական մասերը փչացնելով:

Երեք վերաւոր ունէինք:

Մեզ համար ամէն բան մինչև այդ կէտը շատ յաջող էր անցել. մենք ամէն տեղ կանխել էինք քիւրդերին, որոնք այժմ գնալով աւելի և աւելի բազմանում էին և իրենց թւի վրայ յոյս դրած՝ աւելի կատաղի յարձակումներ էին գործում: Մեր գլխաւոր գործը պիտի լինէր հմուտ տակտիկով պաշտպանել տղերանց վերջին խմբի նահանջը դաշտից, որովհետև քիւրդերը ետեւից հանգիստ չէին տալիս:

Կուրը շարունակւում էր անխնայ և կատաղի կերպով:

Տեսարանը ոգեւորիչ էր: Դաշնակցութեան դրօշակները յաղթական ծածանւում էին ամպածրար լեռների կատարներում: Ֆէդայիները անհուն յափշտակութեան և հրճանքի մէջ կուռւում էին դիւցազների պէս...

Շարաֆի յանկարծական անկումը, և այն էլ Փլահի ձեռքով, կատաղեցրել էր օգնութեան եկողներին: Աշիւրաթի հպարտութիւնը և գուցէ նոր հրացաններ ձեռք բերելու ծարաւը դրդում է նրանց գրոհ տալու նահանջողների վրայ: Կարծես այդ ժամին էին սպասում մերոնք. ամէն մէկը մի քար իր առաջը դրած, գնդակ է որ թափում է նրանց գլխին: Ընկնում են քիւրդերը, խրտնում են ձիերը և հարազատ տէրերին ոտի տակ առնելով դէս ու դէն վազում... Պատուի տեղ է՝ կանչում են մերոնք և կրակ տեղում...

Պակաս կատաղութեամբ չէր կուռւում սակայն և թըշնամին. նրա միախուռն արձակած գնդակները, թափւելով մեզ շատ մօտ տարածութեան վրայ, փշուրում էին քարերը, քանդում հողը և փոշու ամպեր բարձրացընում երկինք: Այդպէս արձակելու ընդունակ է միայն կանոնաւոր զինւորը և ակներև էր որ թշնամիների թըւում գտնւում էին նաև տաճիկ զինւորներ, որոնք օգնութեան էին եկել պարտւած թշնամուն:

Չնայելով կրակի այդ հեղեղին, մերոնք օրինակելի սառնասրտութեամբ անվրդով նշան էին բռնում և առանց շտապելու արձակում հրացանը: Մեզինք ամէն մէկը աշխատում էր որ իր արձակած գնդակը անվրէպ իր նպատակին հասնի, և իրաւ թշնամիներից շատ շատերը մէկը միւսի ետեւից թաւալգլոր ընկնում էին գետին: Թշնամու կողմից ամէն անգամ մէկը ընկնելիս՝ ոգեւորութեան և հրճանքի ազալակներ էին դուրս պրծնում մեր կրծքերից:

— Պակցե՛ք Դաշնակցութիւն, գոչում է մէկը գլորելով մի քիւրդի:

— Պակցե՛ք հայ յեղափոխութիւնը՝ աղաղակում է միւսը և ֆէդայիների ամբողջ շարքեր ահեղ գոչումներով ձայնակցում են իրար...

Մինչդեռ նորանոր խմբեր գալիս ստւարացնում են թշնամու արդէն ահագին թիւը, մերոնք էլ աւելի էին ոգեւորւում և իհեճուկս նրանց որոտածայն երգում.

Կուեցէք, տղերք, կուեցէք քաջ-քաջ  
Անվերսոր սրտով թշնամու առաջ...

Եւ երկարում են ձայները, երկարում, և բարձրակա-  
տար ու անդնդախոր հայ լեռները նրանց արձագանգը  
շատ հեռու են տանում... Կրկնապատկում է ֆեդա-  
յու ոգևորութիւնը, իսկ թշնամին սարսափահար է լի-  
նում այդ անզուսպ ոգևորութեան առջև. նրա մտքի  
մէջ վերստին կենդանանում են առասպելները ֆեդա-  
յու գերբնական ուժերի մասին.

— «Սատանի նման ճարպիկ, հնարագէտ և ուժեղ է  
ջան-ֆեդային. գնդակը չի օգնում նրա դէմ. ընկնում  
է նա, բայց դարձեալ կեանք է ստանում ոգիների  
շնորհիւ... »

Սարսափից չի համարձակում նա մտ գալու... լի-  
նում են բացառիկ խմբակներ, որոնք յանդգնարար յար-  
ձակում էին մեզ վրայ, բայց մեծ կորստով յետ էին  
փախչում. իսկ մեծագոյն մասը զլուխը կորցրած, շարու-  
նակ այս ու այն դիրքերն էր փախչում ֆեդայու գնդա-  
կը հանգիստ չէր տալիս նրան.

Նահանջը կատարում էր կանոնաւոր և զինւորական  
կարգով. Բանակի մի մասը պառկած՝ արագ հարձա-  
ներով զբաղեցնում էր թշնամուն, ժամանակ տալով  
միւս մասին անվնաս՝ դիրքերը բարձրանալու. երբ ա-  
ռաջին յարմար դիրքը գրաւած էր լինում, այնուհետեւ  
միւսները անում էին բարձրացողները, յետ մնացածնե-  
րին ժամանակ և դիւրութիւն տալով նահանջելու:

Այդ վերին աստիճանի անշփոթ և կանոնաւոր նա-  
հանջին ենք պարտական գլխաւորապէս, որ մեր բանա-  
կը առանց զգալի կորուստի դաշտից բարձունքը ելաւ.  
չորս թանկագին ընկերների դիակները միայն թողել  
էինք դաշտում...

Եւ անկարող զգալով արդէն Արաուի բարձունքում  
ամրացած գլխաւոր ուժի վրայ յարձակել, թշնամին կա-  
տաղաբար ընկնում էր ստորոտում՝ ուշացած ֆեդայի-  
ների վրայ, գոնէ նրանցից իր վրէժն առնելու: Բանակի  
սարը քաշւելուց օգտւելով քիւրդերը կարողանում են  
ձիերից իջնել և մտնել քարերի ետեւ: Առիւտ տաքա-  
նում է. շատ տեղ մերոնք կուում են 20 քայլից: Իզուր  
հրամաններ է տրւում՝ վեր շտապելու, մերոնք առիւտ  
են կտրել ով կարող է նրանց քարերից պոկել: Տեղ-  
տեղ նրանք դուրս են գալիս իրենց դիրքերից, յարձակ-  
ւում թշնամու վրայ, ոչխարի պէս առաջ արած քշում,  
հեռացնում և կրկին վեր բարձրանում...

Յուսահատ՝ օրհասական կռիւներ տեղի ունեցան  
այդտեղ և այդտեղ երեւան եկաւ իր հոգու ամբողջ  
մեծութեամբը և անվիանդ քաջութեամբը Կարօն,  
որ իրաւամբ օրւայ հերոսը հանդիսացաւ:

Նա շատ վաղուց ծարաւի էր թշնամու արիւնին: Ա-  
ռաջին անգամ մասնակցելով յեղափոխական կռիւն՝ տնե-  
դային արագութեամբ և մոլեգին յանդգնութեամբ շա-  
րունակ մի դիրքից միւսն էր վազում, որոնում՝ թշնա-  
մուն աւելի մօտիկ դիրքեր, կարելի եղածին չափ մեծ  
թւով քիւրդ կոտորելու համար: Առաջնակարգ հրացա-  
նաձիգ լինելով՝ նա մահ էր սփռում իր հասած տեղը  
և թշնամին սարսափած՝ յետ էր փախչում Կարօյի առ-  
ջև: Բայց նա չէր յազենում. առանց երկար մտածելու  
իջնում էր իր դիրքից և բոլորովին միայնակ՝ իր մարմ-  
նացեալ վրէժխնդրութիւն հալածում քիւրդերին:

Այդ վտանգաւոր քայլերի ժամանակ իզուր ընկեր-

ները ձայն էին տալիս նրան, զգուշացնում, նոյն իսկ ըս-  
պանում. ուշ չէր դնում Կարօն, բաւական էր որ մի  
պատեհ առիթ ներկայանար թշնամու հետ կռւելու, ըն-  
կերներ նեղ դրութիւնից ազատելու — և ահա՛ այնտեղ  
էր Կարօն:

Բանակի մեծագոյն մասը արդէն անառիկ դիրքերում  
էր գտնւում և հեծեալներից քահանան ու իր ընկերը  
վաղուց հեռացել էին Արաուի ստորոտի դիրքից. նրա  
պաշտպանութիւնը յանձնելով նորեկներին, որոնք հեր-  
թով կուում էին այդ դիրքի վրայ և բարձրանում, թող-  
նելով այդ գործը ուրիշ յաջորդներին: Այսպէս շարու-  
նակաբար մէկը միւսին յաջորդելով վերջին կուողը լի-  
նում է Ֆար-Հատը: Սա էլ տեսնելով որ ինքը միայնակ  
է և կարող է նեղն ընկնել օգնութիւն է խնդրում վեր-  
ջին խմբի մէջ գտնւող 20 տարեկան մի երիտասարդից՝  
Սաղաթէլից: Երիտասարդը յօժարութեամբ նստում է  
նրա կողքին, քարի ետեւը և այդ երկուսը շարունա-  
կում են կռւել և յետ պահել թշնամուն, մինչև որ  
խմբի վերջին մարդը ապահով կերպով բարձրանում է  
լեռը:

Այդ երկուսի դրութիւնը հետզհետէ վտանգաւոր է  
դառնում: Մի խումբ քիւրդ զարտուղի ճանապարհներով  
և աննկատելի կերպով դիրքից-դիրք առաջ գալով՝ մօ-  
տենում է նրանց և պաշարում: Ֆար-Հատն ու Սաղա-  
թէլը չէին կարող այլևս դուրս գալ քարերի տակից  
լեռը բարձրանալու համար, իսկ այնտեղ երկար մնալն  
էլ մահ էր նշանակում: Կարօն, որ այդ երկուսից մօտ 2,000  
քայլ հեռու բարձրում ամրացած է լինում, հաստատ  
գիտէր որ ուշացած ընկերներ կան և թէ Ֆար-Հատը  
ցածրում մնացածների գալուն է սպասում: Սակայն ըն-  
կերների ուշանալը Կարօյին մտատանջութեան մէջ է ձը-  
գում. և նա իր դիրքից բարձրանալով, նկատում է նը-  
րանց պաշարած լինելը: Գուշակելով նրանց վտանգա-  
ւոր կացութիւնը, իսկոյն իր մօտ եղած միակ ընկերին  
ուղարկում է հրամանատարի մօտ օգնութիւն խնդրելու:  
Այդ ժամանակ հրամանատարը բանակի հետ գտնւելիս  
են եղել բաւական հեռու, 3-4 ժամայ հեռաւորու-  
թեան վրայ:

Օգնութիւնն ուշանում է... անհամբերութիւնը խեղ-  
դում է Կարօյին: Այդ րօպէին Ֆար-Հատի դիրքի մօտ  
արիւնշաղթա գետին է ընկնում՝ մեր ընկերներից մէկը:  
Թանկագին ընկերով իր աչքի առջև ընկնելը այնքան  
խորին տպաւորութիւն է անում Կարօյի զգայուն սրտի  
վրայ, որ մոռանալով ինքն իրեն, արհամարհելով ան-  
խուսափելի վտանգը, վճռում է միայնակ ցած իջնել և  
օգնութեան հասնել պաշտպանութեան կարօտ ընկեր-  
ներին: Եւ նա գնդակների տարափի տակ, կայծակի ա-  
րագութեամբ ցած է գլորւում ուղղակի դէպի պաշար-  
ւածները: Երբ այնքան է մօտենում, որ թշնամուն գըն-  
դակահար անելն աներկբայելի է, առանց երկար խոր-  
հելու կուէ է գալիս մի քարի տակ — իհարկէ ոչ այն-  
քան ապահով տեղ — և սկսում է կայծակի արագու-  
թեամբ կրակ թափել թշնամու գլխին: Այդպիսով ժա-  
մանակ է տալիս պաշարւածներին դուրս գալու իրենց  
դիրքից և բարձրանալու: Իսկ թշնամին նրա հրացանի  
անվրէպ հարւածներին չդիմանալով՝ թողնում է ու փախ-  
չում: Կարօն ազատում է երկու ընկերներին. բայց զը-  
րանով էլ չի գոհանում և օգնութեան հասած երեք ըն-  
կերների՝ Արեւացու (Աստածատուր Միրզայեան), Գրի-

գործի ու Յարութիւնի հետ սկսում է հալածել պաշարողներին՝ աւելի քան 14 հոգու և միայն ինքը ուժը ձիււոր է գլորում՝ նրանցից:

Փար-Հատի դիրքի մօտ նահատակում են հետզհետե Ռուբէն Յէր-կարապետեան, զինւոր Արշակ Ոսկանեանը և յետոյ, ճանապարհին, ասիքան հերոսաբար դիմադրող Սաղաթէլ խան Զօհրաբեանը: Այս վերջինս էր որ Փար-Հատի հետ, առաւօտեան ժամը 9-ից մինչև 3 կէս օրից անց, կռիւ էր մղում եօթնպատիկ աւելի զօրեղ թշնամու դէմ՝ և այն էլ այն միջոցին, երբ բոլոր ընկերները անհետացել էին աչքից և ո՛չ մի տեղից էլ օգնութեան յոյս չկար: Հերոս ֆէդային դիրքում 7 ժամ պաշտպանեց, իսկ ազատելուց յետոյ վերաւորում է երկու տեղից՝ կողքից և ոտքից: Թշնամին նրա ընկերներին ժամանակ չի տալիս վերքը կապելու, և մինչդեռ արիւնը աււի պէս հոսում է իր վերքերից, նա կուռւմ է և բարձրանում անդադար...

Վերցնելով նահատակած ընկերների զէնքերը, ինչպէս նաև սպանած քիւրդերինը, մի-երկու ձի և վերաւոր ընկերին՝ Սաղաթէլին, Վարօն Փար-Հատի հետ հասնում է լեռան գագաթը, բանակի մօտ:

Այդտեղ, բանակում, արդէն սպանած էին կարծում բոլոր այդ անվեհեր ընկերներին, և կարելի է երեակայիլ թէ ինչ անհուն ուրախութեամբ, արտասուքը աչքներին դիմաւորում էին նրանց: Բայց այդտեղ մի սև ամպ նսեմացնում է ընկերների հրճանքը. հազիւ հասած՝ արիւնքամ և ուժասպառ վայր է ընկնում՝ Սաղաթէլը և երկու ժամից յետոյ, ընկերների տաք համբոյնների տակ աւանդում է իր մաքուր հոգին, իր սիրած Հայաստանի հողի վրայ: Նա այդ օրը կուռւ էր արշաւախմբի ամենից անվեհեր երիտասարդի կողքին, և սա անհաճութեամբ ու յարգանքով էր խօսում այն կատարեալ պաշարութեան ու անվախութեան մասին, որ ցոյց էր տւել այդ պատանին տագնապի բոպէներում:

\* \*

Ժամը 10-ը կը լինէր որ բանակի գլխաւոր ուժերը արդէն Արաուլ բարձրացած էին: Մերոնք գրաւել էին աւելի քան 12 դիրք, որոնցից ամէն մէկն էլ օրւայ մէջ ենթարկեցաւ աւելի կամ նւազ բռնուն յարձակումների:

Քիւրդերը, որոնց թիւը արդէն երկու հազարի հասել էր, ամբողջ օրը պտըտում էին լեռան շուրջը և դիրք դիրքի ետեւից փորձում էին խլել մերոնց ձեռքից: Բայց չնայելով որ նրանք միշտ 300 կամ 400 ձիււորով էին յարձակում գործում ամէն մի կէտի վրայ, — ուր անհամեմատ սակաւաթիւ էին մերոնք, — և հակառակ լեռնային կռիւներում իրենց ունեցած վարպետութեան, նրանք չյաջողեցան մեզ դուրս հանել և ո՛չ մի դիրքից: Ամէն մի յարձակումի նրանք կորուստ ունեցան և ստիպւեցան յետ քաշւել մի ուրիշ կէտի վրայ փորձելու իրենց բախտը, բայց դարձեալ նոյն հետեւանքով:

Վսիւր թէև չգաղափարեց, բայց նախկին կատաղութեամբ էլ չչարունակեց. ամէն տեղ սկսաւ թուլանալ միայն արեւելեան մի դիրքում — Թաւրաւ բլրում — դեռ շարունակում էին խմբել և կուռւ Վէս օրին սյգտեղ է հասնում նաև արիւնխում շիկակ ցեղի պետ Զաւար աղան: Սա անյայտ մարդ չէ. Զաւարն այն ծանօթ աւազակն է, որ ամբողջ երկու ամիս ճարայի բեր-

դում պարսից կառավարութեան դէմ դնելուց յետոյ, ամբացաւ սահմանագլխի սարերում և այնտեղից սկսաւ Սալմաստն ասպատակել: Առնելով ֆէդայիների երեւալու վուրը, այժմ՝ եկել էր նրանց «կոտորելու»: Մի քանի հարիւր ձիււորներ կուռւում են մեր տասը ընկերների հետ, որոնք դիմադրում են հերոսի նման, մինչև մի խումբ էլ օգնութեան է հասնում նրանց:

Մի ուրիշ դիրքում, դեռ նոր էին նստել հանգստանալու, և ինչ են տեսնում, տասնի չափ զինւած քիւրդեր մօտիկ գագաթից իրենց են նայում: Նրանք մօտերքում ապրող քիւրդեր են, որոնք հրացանների ձայնին եկել են մի բան իմանալու: Նրանք, ինչպէս երևում է, սկզբում քիւրդի տեղ են ընդունում հայերին, որովհետև հրացաններն ուսերից ցած չէին բերում: «Տղերք ջան, հասէք» կանչեց ֆէդայիներից մէկը և 4-5 հոգի առաջ թռան: Քիւրդերն անմիջապէս դիրքեր բռնեցին, մերոնք էլ հասան և մի քանի բօպէից յետոյ արդէն կուռւում էին մօտ քսան քայլից: Մերոնց համարձակութիւնը յանդգնութեան էր հասնում. չնայած անընդհատ տեղացող կրակին՝ նրանք դուրս եկան դիրքերից և քիւրդերի վրայ յարձակեցին հրացանների միախուռն հարւածով: Մի քիւրդ և երկու ձի արդէն կուռւում էին մահաւան հետ. տեսնելով որ մերոնք ձեռքից պրծնելը դժւար է, քիւրդերը թողին դիրքերն ու փախան: Մերոնք նրանց ետեւից. թշնամին երկու զոհ ևս տւեց ու անյայտացաւ. դիրքը մնաց մերոնց ձեռքում: Այդ միջոցին մեր ընկերներից մի ուրիշ խումբ էլ արեւմտեան կողմում՝ Խանիկի դիրքում են թեթեւ կուռւ բռնում և կորստով յետ մղում քիւրդերին:

Արդէն բոլոր դիրքերն ապահովւած են:

Թեթեւ խմբակներ — հետիոտն կամ ձիււոր — շարունակ մի կէտից միւսն էին թռչում վտանգւած դիրքերը զօրացնելու և կամ ձիւն էին հասցնում կուռղներին:

Մինչ մերոնց մի մասը դեռ կատաղաբար կռիւ է մղում Թաւրաւայի բլրի վրայ, միւս մասը հանգստանում է:

Մի քանի դիրքերում կատարեալ անդորրութիւն էր տիրում. տղերքը հաւաքւելով իրար մօտ, բաց էին անում իրենց պարկերը, գաթա ու հալա ուտելով ճաշում էին ու խօսակցում օրւայ եղելութիւնների մասին, և ընկած թանկագին ընկերներին յիշում... Այդ դիրքերում էլ հանգստանում էին նաև մեր վիրաւորները, նախնական խնամքներն ստանում: Բանակի ֆէդայի-բժիշկը, թեւերը վեր քաշած, մտել էր իր բուն դերի մէջ. լըւանում էր նրանց վերքերը, դեղ դնում ու կապում:

Դեռ չմթնած՝ պատերազմական խորհուրդ գումարւեց, պարզ էր խնդիրը. պէտք էր մնալ ու շարունակել կռուիւր թէ նահանջել:

Արշաւանքը հասած էր իր նպատակին: Մարդիկցինները բնաջինջ եղած էին: Ֆէդայիների երևումը կայծակի արագութեամբ տարածւելով չրջակայքում՝ անլուր սարսափ էր ազդել. մի քանի ժամում սահմանագլխի մօտ գտնւած բոլոր վրանները տեղափոխւել էին երկրի խորը՝ ապահով տեղեր. կարծես մի փոթորիկ սրբել ու քշել էր զրանց բլորիին:

Բայց միւս կողմից՝ մինչև ժամը 4 — կէս օրից անց — բանակի շուրջը հաւաքւել էին մօտ 2,000 քիւրդ ձիււոր, որոնց մէջ կային նաև Բաշ-Ղալսլի տաճիկ զինւորներ. և դեռ սրանք 4 փարսախ հեռաւորութիւնից էին եկել Եթէ հետեւեալ օրն էլ նոյն տեղը մնայինք՝ եր-

կու օգույ ճանապարհից, մինչև իսկ Վանի մօտաբնակ քիւրդերը օգնութեան կը հասնէին և կարելի է 10,000 հոգի շրջապատէին մեզ:

Այդ ասեմք զգալի տարբերութիւն չէր ունենայ բանակի համար. դրանից աւելի մեծ թւի դէմ կարող էր նա պաշտպանել լեռը: Բայց ամէն մարդ իր ունեցած փամփուշտի կէսն արդէն սպառած էր: Կարօն արդէն իր 400 փամփուշտը վերջացրել էր ժամը 3-ին, և հետագայ կռիւների համար վերցրել էր միւս ընկերներից:

Բանակն ունէր հետեւաբար ծայրայեղ դէպքում երկու օրւայ փամփուշտ և շատ-շատ մէկ օրւայ ուտեստ: Մէկ օրից յետոյ թշնամիների թիւը այնքան մեծ կը լինէր, որ ձեղքել-անցնել կարելի չէր լինի, իսկ լեռան վրայ մնալ ու կուել երկար ժամանակ անհնար էր փամփուշտի և հացի սակաւութեան պատճառով: Երկու պարագայում էլ — ձեղքէինք թէ մնայինք — եթէ բանակը ամբողջապէս չկոտորէր, կը կորցնէր սակայն իր մեծագոյն մասը: Իսկ այդ կորուստը կը նսեմացնէր օրւայ փառաւոր յաղթութիւնը և ֆէդայու առասպելական սարսափն էլ կը ոչնչանար քիւրդերի մէջ:

Եւ պատերազմական խորհուրդը բոլոր այդ նկատուների հիման վրայ, գրեթէ միաձայն որոշեց նահանջել:

Հրահանգ տրեցաւ հարկւրապետներին, յիսնապետներին և տասնապետներին կարգի բերել իրենց մարդկանց և պատրաստ մնալ նահանջն սկսելու, մութն ընկնելուց յետոյ: Խաւարի մէջ հետքները կորցնելու համար, կրակը պիտի դադարեցնէին և բաժան բաժան խմբերով պիտի սկսէին նահանջը:

Իջնելու ճանապարհը արդէն ուսումնասիրած էր յիսնապետ Գուլամը (Ն.) մի ուրիշ ընկերոջ հետ. Արաուլի մէջքերից մէկն էր դա, որ երկու կողմում ձորեր ունենալով՝ հասնում էր այդպէս մինչև ստորոտը: Պաշտպանողական կուրի շատ յարմարութիւն ունէր այդ էջքը: Ապառաժէ դիրքեր, բնութեան ձեռքով ստեղծւած, և քիւրդերի անընդհատ կռիւների միջոցին ևս արհեստական կերպով ամրացրած, կողք կողքի կպած իջնում էին մինչև մէջքի կէս ճանապարհը:

Այդ երկուքն էլ մնացին մինչև երեկոյ այդ էջքի մօտ, հետեւելով քիւրդերի շարժումներին, որպէսզի իսկոյն իմաց տային բանակին, եթէ սրանք փորձէին փակել նահանջի այդ ճանապարհը: Լաւ գիտենալով քիւրդերի խորամանկութիւնը և պատերազմական վարպետութիւնները, երկուքն էլ լարւած էին պահում իրենց ուշադրութիւնը:

Մի բան, որ շատ կասկածելի էր դարձնում թշնամու բռնած դիրքը, այն էր, որ մօտ ութսուն ձիաւոր, հեռուն՝ մերոնց դիմացը, իջել էին և ձիերին արածացնում էին մարգագետնի մէջ: Նրանք կէս օրից առաջ միայն մի անգամ փորձել էին մօտենալ նահանջի համար որոշւած դարին և տեսնելով որ գնդակ է գալիս այնտեղից՝ քաշւել էին հեռու, և այնտեղ կարծես լոկ հանդիսատես էին լինում կուրի: Նրանք ոչ յարձակւում էին և ոչ մասնակցում կուրի, բայց հեռանում էլ չէին: Արեւ մայր մտնելուց յետոյ միայն, նրանք հեծան իրենց ձիերը և գնացին դէպի պարսից բանակի սպիտակ վրանները, որոնք պարզ երևում էին լեռան գագաթից:

Յետոյ իմացանք, որ դրանք պարսից կառավարութեան բարեկամ քիւրդերից էին, որոնք լսելով կուրի ձայնը, բանակից եկած էին տեսնելու թէ ինչ է անցնում և երեկոյեան վերադարձան իրենց տեղը առանց մի գնդակ

արձակելու:

Կուրը երբեմն թույլ երբեմն ուժեղ կերպով շարունակեց ամբողջ օրը: Երեկոյեան դէմ մեր դիմացի պարսկական բլուրների վրայ ասեղ ձգելու տեղ չկար, այնքան քիւրդեր էին ժողովւել. օգնութեան եկողն այնտեղն էր իջնում: Ի՞նչ էին մտածում դրանք, վերջին յարձակման էին պատրաստւում — ինչպէս իրենց սովորութիւնն է — արեւի մայր մտնելուց առաջ: Ժամը 5-ի մօտ ամէն բան պարզեց: Երկու մեծ խմբերով գրոհ տւին նրանք մեզ վրայ Թաւրաւայի և Խանկի կէտերից: Երկրորդում մերոնք գործ ունէին նաև Խանկից հասած թիւրք զինւորների հետ: Վերջին փորձն էր այդ, որ անում էին քիւրդերը մեր դիրքերը խլելու համար: Այդ ի՞նչ վայրենի աղաղակ էր որ բարձրացրին նրանք: Հապա՞ ձիերի խրխնջիւնը, հրացանների ծուխն ու որոտը... Քիւրդը այդպէս է անում ամէն անգամ, երբ յուսահատ ուզում է նահանջել, կամ վերջին փորձն անել թշնամին չփոթեցնելու և յաղթանակը խլելու:

Մերոնք դիմադրում էին հերոսաբար: Քիւրդերը իսպառ իրենց զուլը կորցրին, երբ Թաւրաւայի ընկերներին օգնութեան հասան տղերքը. հիմա երկու կրակի մէջն ընկած էին նրանք. ուր էլ աշխատում էին փախչել, մեր դիմացի «գնդակը» գնդակը նրանց հանգիստ էր տալիս: Ինչպէս էին կատաղում, երբ մեր գնդակները անընդհատ գոհեր էին խլում իրենցից, մինչդեռ իրենցը միայն փոշի էր բարձրացնում մեզից 20-30 քայլ հեռու: Իջնում էին ձիերից, քարերի ետեւից փորձում էին բարձրանալ, բայց գնդակահար ցած էին գլորւում... Այդ ժամանակ ահա՛ ընկնում է և Ջաւար աղայի եղբայրը իր 8 մարդկանցով, իսկ ինքը՝ Ջաւարը, վերաւորւում է ձախառից. վախն ընկնում է իր սիրտը և այդ ամօթալի պարտութիւնից յետոյ նա առնում է իր մարդկանց ու փախչում: Այդ դիրքում մենք կորցրինք 4 ընկեր, իսկ թշնամին մօտ 30 հոգի:

Մինչդեռ այդ դիրքում կուրն սկսում է մեղմանալ, բորբոքւում է Խանկի ուր մենք կուում ենք համրիկների և զինւորների հետ: Որքան աշխատում ենք մի քիչ առաջ քաշել նրանց, չի լինում: Քարերի յետեւից ոչ գլուխ են հանում և ոչ առաջանալու միտք ունեն: Մերոնք ակնդէտ սպասում են և բաւական է որ մի ֆէսի կամ փաթոթի ծայր նկատւի, իսկոյն ֆէդայու անշեղ գնդակը փոշի է հանում այնտեղից:

— Ամօթ է, ամօթ, կանչում են մերոնք. դող՛՛ կուրէ, ասպարէզ ելէ՛ք:

Բայց ո՛ւմ ես ասում. հայհոյանքներով են միայն պատասխանում:

Մերոնք մի կողմից կուում, միւս կողմից պարում են:

Լուսինը դուրս է եկել արդէն. քիւրդերը մութն ընկնելուց յետոյ կուելու սովորութիւն չունեն և կամաց-կամաց յետ են քաշւում: Հրացանաձգութիւնը դադար է առնում բոլոր կէտերի վրայ, բացի մէկից, ուր գտնւում էր հերոս Կարօն. 15-20 հոգի հաւաքած իր գլխին՝ նա կուում էր անմասն քաջութեամբ, այն էլ առանց պահելու, այլ արձակ համարձակ 30-40 քայլից: Այդ միջոցին տրւում է և մեր հաւաքելու նշանը. և մեր տղերքն էլ դիրքերը թողնելով՝ հաւաքւում են ձեան մօտ, որտեղից պիտի սկսէին առաջ շարժւել:

Բայց կուրը դեռ շարունակւում է Կարօյի դիրքում: Այդ տարօրինակ զուգադիպութեամբ, ուր որ գնում էր

այդ օրը Կարօն, կատարի կռիւ էր մղում այն տեղը Այս անգամ էլ 5-10 քիւրդ ամենայն յամառութեամբ շարունակում էին հրացան արձակել և չէին ուզում հեռանալ: Իսկ Կարօն, — որ 2-3 հոգի արգէն վայր էր ձգած նրանցից, — իր ընկերոջ Կրետացու հետ մնում է իր դիրքում, ուզում է նրանց փախցնել, և ապա երթալ միանալ նահանջող բանակին: Այդ միջոցին Կարօյի ծօտ հասնում են մերձակայ դիրքերից վերադարձող վերջին ընկերները և ամէն ջանք գործ են դնում նրանց էլ իրենց հետ առնելու և որոշած տեղն իջնելու: բայց չեն յաջողում:

— Սրանց հէրն անիծած, պատասխանում է Կարօն, ես դեռ պէտք է կուեմ:

— Ի՞նչ հրաման է տրւած քաշելու, տղերքը դռնացին, մեզ չեն սպասի, — ասում են ընկերները և իզո՛ւր աշխատում են համոզել նրան:

Տեսնելով որ յամառում է նա, ընկերները հեռանում են, մտածելով որ յետեւից կը գայ ու կը հասնի: Բայց Կարօն ամօթ է համարում իր թիկունքը դարձնել մի բուռը քիւրդի առջև և մնում է կուեելու, չնայելով որ դեռ առաւօտեան կռիւներում վերաւորւած էր իր աջ թեւը... Նա էլ չի վերադառնում... նրա կողքին ընկնում է նաև մի ուրիշ հերոս՝ Կրետացին, որ չի ուզում բաժանել ընկերից...

\*\*\*

Գիշերայ ժամը 10-ն է արգէն. լուսնի կաթնագոյն շողերը սփռած են սարերի ու բլուրների վրայ: Հեռւից լսում են դեռ հրացանների որոտը...

Լուսնի լուսով և գնդակների երաժշտութեան տակ յաղթական բանակը պատրաստում է նահանջել Արաուից... Ֆէդայիները սկսում են իջնել լուռ, խուժը խուժը, իրարից անջատ, դէպի Արաուի ստորոտը:

Օրւայ բազմազան տպաւորութիւններից գրգռւած նրանց երեւկայութեան առջև պատկերներ են որ յաջողում են իրար... հրդեհի բոցերը, արիւնթաթախ դիակների կոյտերը... նրանց ականջում հնչում են դեռ ընկերների յաղթական ուռուաները, թշնամու արհաւիրից աղաղակները, կանանց և երեխաների վայնասունը... Յանկարծ ցցում են նրանց մազերը. նահատակ ընկերների, 19 քաջերի դալկահար դէմքերն են որ առաջ են գալիս կարծես նրանց ծանապարհը կտրելու... Կանգ է առնում ֆէդային մի վայրկեան. չդառնայ արդեօք նոր մահ ձգելու թշնամու շարքերի մէջ. չէ՞ որ անկարելին գոյութիւն չունի այլևս իր անունի և գնդակների առջև: Բայց վարանումը մի վայրկեան է տևում. նա գինւոր է հիմա, և նոր կռիւների համար էլ պէտք են իր ուժերը... հարկը ստիպում է հիմա նահանջել, բայց առիթները չեն պակսիլ այլևս ընկերների վրէժն էլ առնելու...

(ԵՆՐՕՊԱՅԻՆ ԹԵՐԹԵՐԸ ՆՈՅՆ ԿՈՒՆ ԾԱՅԻՆ)

... Ամսուս (օգ) սկիզբէն երեք օր ետքը, շատ մը հայեր Սալմաստի արևմտա-հարաւային լեռան խաղացքներուն ու փապարներուն մէջ պահուած էին: Այդ թաքստի վիճակին մէջ, ամենք մասունքի պէս պահեցին հացի ու պանիրի փոքր մը պաշարը որը հետեւին ունէին, նեղ օրին դէմ գալու համար եւ արմատնե-

րով ու կանանցներով կերակրեցան: Պատահական ու ամենատպալանով պարագային միայն մօտիկ հովիտներէն կաթ կ'առնէին: Ամսուն 5-ի ստոռուն, այդ հայերը, մօտ 300 հոգի, որոնց երեսունը ծիւղեր էին, ժողովեցան Արաուի վրայ՝ որ սահմանագրէի լեռներուն քարձրագոյն պարեհին է: Ամէնքն ալ աղւոր մը զինւած էին սոստ ուզամամթերով: Մէջերէն տեսակ մը զինւորական կազմակերպութիւն կար. ամէն տամեակ տամապետ մը ունէր, ամէն յիմեակ յիմապետ մը եւ ամէն հարիւր հոգի՝ իր հարիւրապետը: Բոլորը մէկանց հրամանատար մը ունէին որ քաջամարդ սպայի մը երեսոյթն ունէր: Բայց ինչ որ ուշագրաւ է, աղաքը ծղարիտ եւ յօժար կերպով կը հնազանդէին իրենց պետներուն, կարգապահ զինուորներու պէս:

Խառնասօրի ժողովը որ Աղբակի գաւառին մէջ կ'իյնայ, կը տարածի Արաուի լեռան հարաւ-արեւմտեան ստորոտը: Մագրիկ աշիւթներ վրամները այս հովտին մէջ տնկած էին հինգ կանոնաւոր շաւղի վրայ: Յեղապետին, Շէրիֆ աղայի երեք վրանները եւ հատ մ'ալ համիտի հեծելազունի պետինը, աչքի կ'իյնային իրենց մեծութիւնով եւ ծերմակ գոյնով: Արաուի գազաթէն ամբողջ վրամակոյտը համատարած կը տնկէր: Հայ յեղափոխական պետերը՝ որոնք դաշտադիտակներ ունէին, տեղը մանրամասնօրէն դիտել և շրջակայները ծանշող ուղեցոյցներէ լաւ մը տեղեկանալէ ետքը, տեսակ մը պատերազմական ժողով գումարեցին: Շատ մը վիճաբանութիւնէ ետքը յարձակումի յատակագիծ մը շինեցան, եւ ամէն դերն ու տեղը որոշեցան: Օրար-սակէն վերջ, քարերով խորան մը սարքեցին ուր երկու քահանայ ժամ-պատարագ ընելով հաղորդութիւն տւին ներկայիս: Մըթընշաղին հայերը կամաց-կամաց, սուսիկ-փուսիկ սկսան իրենց առաջնադասութիւնը: Արշաւունքն մէկ ու կէս ժամ քառաջ, մագրիկացի բնակատեղին բոլորը քանի մը քարծուրները գրաւեցին ու մէկէն սկսան կրակ ընել:

Քիւրդերը, յամառութեամբ գալով, չկրցին մէկանց գործել: Փոխանակ բանակատեղին մէկալ ծայրը երթալու, հոն կազմակերպելու եւ առաջ խաղաղով իրենց յարձակողները վանելու, մէկիկ մէկիկ դուրս եկան, ոմանք իրենց ծիւղերուն կողմը վազելով, մինչեւ ուրիշներ իրենց թշնամիներ վրայ կը քալէին: Իրենց վրամներու շարքէն դուրս ելածուն, կամ քարծուրութիւններուն մօտեցածուն պէս՝ գնդակահար կ'իյնային: Քիւրդերը ծանր կորուստ տւին, բայց գրեթէ չորս ժամ նորէն անհաւասար կռիւ մղեցին: Ամէնէն նշանաւոր քանի էր երկու պատերազմող կողմերու միջեւ կռիւն եղանակի տարբերութիւնը: Մինչդեռ քիւրդերը կը ջանային անընդհատ կրակ ընել, հայերը կամաց կամաց կ'արձակէին. լաւ նշան տնկելէ ետք, անվրէպ պարագային միայն բլթակը կը քաշէին: Ասկէ վատ հայկական գնդակները քիւրդներունէն շատ աւելի հեռուն կ'երթային:

Շէրիֆ աղան վերաւորելով կռիւ վայրէն դուրս հանեցաւ. իր տղան, քանի մը ծիւղերներով վազէվազ դրացի քիւրդերէն օգնութիւն ուզելու գացեր էր արդէն: Վերջապէս մագրիկացիները կծկեց զինքով փախան: Այն ատեն հայերը թափեցան վրաններուն վրայ եւ սպաննեցին ամենք որոնք ուշ մտացած էին իրենց կանցըր փախցնելու համար: Այս կռիւն մէջ, քիւրդերու կորուստը 300-500 կը համարուի. հայերունը 20-ի շուրջ որոնց մէջ երկու պետեր կային: Պէտք է ըսել իբր պատուաբեր հայերուն թէ ամենք ընդհանրապէս ինայեցին կիներուն եւ տղաներուն: Բացի դրամէն հայերը ուրիշ աւարի շատ աչք չունեցան. իրենց ուզածը ծիւղ, ան ալ պէտք եղածէն աւելի ծեղր անցուցին: Շէրիֆ աղայի վրանին մէջ մտնող մը գտնեցաւ՝ որ շատ մը կարեւոր վկայագրերէ գտտ, կը պարունակէր սուլթանի շնորհած ֆէրմանները, եւ պատուամշանները: Կար նաեւ մեծակալ արկղամուր մը. որովհետեւ փոխադրելը դժուար էր՝ ուզեցին կտորել, ինչ որ կարելի չէր: Այն ատեն Շէրիֆ աղային կողմը հրամայեցաւ քանալիները բերել: Հազիւ կ'իյնը որքը վրանէն դուրս կոխած էր, գնդակ մը՝ հաւանաբար պատահմունք մը, գետին փռեց զան, որ քիչ ատենէն հոգին փչեց:

Այս միջոցին, քանակատեղին հակառակ կողմէն, հեռուն, քիւրդ ծիւղերներ ծայր տւին: Հայերը խոհեմութիւն համարեցին նահանջել եւ փութացին Սալմաստի ծամբուն վրայ նայող քարծուրութիւններ գրաւել: Քիւրդ ծիւղերներն ալ, քաւական հեռու, ուրիշ քարծուրներ գրաւեցին, բայց իրենց թիւը երթալով կը շատնար: Կռիւը նորեցաւ, բայց այս անգամ երկու կողմն ալ վստի իջան եւ պահուտուկ կուեցան, երկուքն ալ քարերու եւ արտեւաններու ետեւէ կրակելով, սոսանց համարձակելու առաջ անցնել:

Կռիւը դադարներով գրեթէ վեց ժամ տևեց. մթնթափին կրկուսեց եւ քաշեցան: Հայերը դէպի սահմանագրէն շուեցին եւ հոն ցրեցան, բայց նախապէս, կ'ըսուի, համաձայնեցան ուրիշ գրո՞ւ մըն ալ տալ անսպասելի կէտի մը վրայ:

Daily News

\*

«Այս անգամ, ինչպէս յայտնի է, քիւրդներն էին գոհնը եւ կոտորողները՝ հայերը: Սահմանագլխի մօտ, Աղբակում, օգոստոս 6-ի, լուսադէմին, հայերը յարձակում՝ զործեցին քիւրդների վը-  
րայ: Ամբողջ երեք քառորդ ժամ քիւրդների վրամներն վրայ գըն-  
դակները կարկոթ պէս էին թափուում: Քիւրդների մէջ տիրեց սար-  
սափելի պանիկա: Ցաւաբերների, ծիւրի աղաղակները, նրանց դէս  
ու դէն նետուելը առելի եւս սաստկացնում էին սարսափը: Դը-  
րան յաջորդեց ձեռնամերձ կռիւը սրերով ու ափններով, թէև  
քիւրդների մեծ մասը արդէն սպանուած կամ վիրաւորուած էր:  
Հայերը, գոռում՝ զոչումով սրերի ծայրերով ծանապալո՞ւ քացին,  
նետուեցին վրամների վրայ եւ սրացան գլխաւորապէս դէպի  
քիւրդ քանակի սրտում՝ զանազ կերպ մեծ ու սպիտակ վը-  
րամները, յուսալով զանել դրանց մէկն ու մէկն մէջ Շէրիֆ Բե-  
յին: Վերջինիս արդէն մեռած գտան: Մի ժամ յետոյ բոլոր  
վրամները կրակի էին մատնուած, տաւարը սպանուած կամ ցըր-  
ւած: Հարեւան մի քիւրդ ցնդ եւ թիւրք կանոնաւոր զօրքը  
օգնութեան հասան, բայց այս անգամ եւս հայերը յաղթող  
հանդիսացան: Հոիւը տեսեց միջեւ ուշ երեկոյ: Հայերը խցմ-  
բերով սկսան յետ նահանջել, իրենց առջեւից ու ետեւից  
ունենալով փոքրիկ հրացանածիգ գնդեր, որոնք ամենայն քա-  
ջութեամբ պաշտպանում էին նահանջողներին: Հայերի քանած  
դիրքերը հիմնաւի էին, այնպէս որ անկարելի էր նրանց այդ  
տեղերից դուրս բերել: Մուծ գիշերը բոլոր հայերը արդէն հե-  
ռացել էին, թողնելով պատերազմի դաշտում միայն 11 հոգի  
սպանուածներ, մինչդեռ քիւրդների կորուստը շատ հարիւրներով  
կարելի է համարել:»

Պետերբուրգի լրագրի թղթակիցը շնչում է սուանձնապէս  
այն կէտի վրայ, որ հայերը կարողացածին չափ ինչպե՛ս են  
կանանց ու երեխաներին: Եթէ իրենք՝ քիւրդները լինէին յաղ-  
թողները, հազիւ թէ այդպէս վարէին:

Քիւրդ ցնդերը համակուած են անբուժելի լսնով հայերի նը-  
կատմամբ:

C.-Петербургскія Вѣдомости

## Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ա Ղ Ե Շ Է Ն

27 օգոստոս 97.

Կառավարութիւնը ո՛չ մի միջոց չի խնայեր ձերբակա-  
լելու համար Աղբակը, որուն անունը թէ՛ կուսակալու-  
թիւնը եւ թէ՛ քիւրդները ա՛հ ու սարսափի մէջ կը պահէ:

Երկար փորձերէ ետքը կառավարութիւնը սա համոզ-  
ման յանգած է թէ՛ Աղբակը աներեւոյթ զօրութիւն մըն  
է, որը անհնարին է ձեռք ձգելը Այդ բոլոր խտուութիւն-  
ներուն հակառակ, Աղբակը կառավարութեան քթին  
տակ իսկ կը շարունակէ իր գործունէութիւնը:

Ամիս մը առաջ, մօտ 30 հասնանցի քիւրդ ձիաւոր  
Թեզուտ գիւղի տաւարը կը քշեն: Աղբակը իմացածին  
պէս կը վազէ, չորս ընկերներով միայն, յարձակիլ քիւր-  
դերուն վրայ եւ ետ առնել աւարը:

Կատարի կռիւ մը տեղի կ'ունենայ. քիւրդերէն 2-3-ը  
տաւարը կը քշեն, մնացածը կռիւը կը շարունակէ, մին-  
չե 5-6 ժամ: Մերիները չնայելով իրենց ափ մը թւին,  
առիւծի պէս կը կռւին: Գիշերուան ժամը 1-ին կը վեր-  
ջանայ այդ հերոսական ճակատամարտիկը: Քիւրդերը կը  
յաջողին, շնորհիւ իրենց շատուորութեան, փակցնել ար-  
ջաւորները, բայց կռիւ տեղը կը թողուն քանի մը սպան-  
նւածներ եւ քանի մը վիրաւորներ: Մեր քառեակը, մէկ  
մազերնին չխոռած, հրացանը ուսին, կը շարունակէ իր  
ճամբան, առիւծին բաժինը որոնելու համար...

Օրեր կ'անցնին, յանկարծ լուր կը տարածուի թէ այս  
ինչ տեղ երկու զափթիէ անհետացած են, ուրիշ տեղ  
մը քիւրդերու կարաւանի վրայ յարձակած են կամ այս-  
ինչ հայ գիւղի թալանը ետ բերած է եւն: Վերջապէս  
Աղբակը իր Գաշնակցական աներեւոյթ պղտիկ ուժով

պահապան հրեշտակն է դարձեր այս կողմի հայ գիւ-  
ղերուն եւ Աղբայէլը՝ իր թշնամիներուն:

Ամսուս սկիզբը Կարմուշ գիւղին մէջ տէրութիւն  
թարկեցաւ Գրիգոր անուն մատնիչ մը, որուն չարիք-  
ները թէ ժողովուրդին եւ թէ յեղափոխութեան գործին՝  
չափն անցած էր: Այդ առթիւ ձերբակալեցան քանի  
մը անձեր, որոնք իրենց անմեղութիւնով անցած դար-  
ձածներէն ոչ մէկ տեղեկութիւն ունին: Առաջւերէ ալ  
50 հոգիի չափ բռնւած կային, բոլորովին անմեղ ու ան-  
պարտ մարդիկ, որ մինչեւ հիմա, եօթն ամիս է, առանց  
դատաստանական քննութեան, աղտոտ ու գարշահոտ  
բանտերու մէջ կը տառապին:

Քաղքիս թիւրք խուժանին մէջ տեսա՛յ մը իրարան-  
ցում կը տիրէ, անձնուրացներու խմբակներ կը կազմուին  
մէկ քանի մոլեռանդ շէյխերու գրգռումով:

Չնչին առիթի մը կըսպաքեն նորէն հայերու կոտո-  
րած մը առաջ բերելու համար, թէև կառավարութիւնը  
այս խառնաշփոթ ժամանակին այդ տեսակ գիտումներէ  
հեռու կը պահէ ինքզինք:

Գալով տեղիս հայ ժողովուրդին՝ այս ամէն բաները  
ակներեւ տեսնելով, անձնապաշտպանութեան համար հոգն  
անգամ չ'ընեն. պղտիկ շարժում մը ընել չ'ուզեր իր  
անզգայացած վիճակը ցնցելու համար. իր մարմինն մէջ  
միակ ջիղ մը կայ, դրամ գիզելու տենջը, որուն պաշ-  
տումին առջև իր կեանքն իսկ կ'ողջակիզէ...

Անակնկալ փորձանքները կը ժամանեն, տարիներով  
վաստկածը, քանի մը ժամէն կամ քանի մը վայրկեանի  
մէջ, փուճ կ'ըլլան, ու դեռ չեն խրատուիր մեր հարուստ-  
ները ու ձեռք չեն կարկառեր հայ յեղափոխութեան,  
որ անձնիրութեան անսպառ աղբիւրներ ունի իր մէջ...

## Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Զ Ն Կ Ա Յ Է Ն

22/3 օգոստոս.

Մխիթարական ոչինչ ունինք. ընդհակառակը յու-  
սահատութիւն պատճառելու չափ օր օրի կը գէշնայ  
մեր վիճակը: Կառավարական կեղեքում, հարստահարու-  
թիւն մէկդիէն, թիւրք ու քիւրդ ժողովուրդին սանձա-  
ձակ խժոժական արարքները, սպանութիւնները, բռնա-  
բարուսները մէկալ կողմէն, հացմուր եւ տարաբախտ հայ  
ժողովուրդը աներեւակայիլ թշուառութեան մատնած են:

Եթէ երբեք տեղական թերթ մը ըլլար, լման չորս  
էջերը կարող էր միմիայն առօրեայ ցաւագին եւ սըր-  
տաճմիկ լուրերով լեցնել:

Այսքան վայրենութիւններու եւ անգթութիւններու  
առջև սիրտ դիմաւորու համար, մարդ երկաթէ կազմ  
ունենալու է: Կառավարութեան հետ չէ մի գործը.  
հապա կառավարութիւն պաշտօնական անունին տակ  
աւագակային հսկայ կազմակերպութեան մը հետ, որ  
կ'առաջնորդէ մարդկային ամէնէն զազիր թելադրում-  
ներէն:

Սրտերնիս կսկիծով ու զայրոյթով ուռչած՝ ամէն օր  
ականատես կ'ըլլանք մեր հարագատ եղբայրներու ու  
քոյրերու կրած թշնամանքին, չարաչար խողովողումին  
ու լլկումին: Հայը կ'որսան, կըսպանեն, ինչպէս կը-  
նեն վայրի անասունները:

Կատարած սարսափներու առջև ապշած և մրտա-  
տանջ մարդ կը տատաւսի երբ գրիչը ձեռք կ'առնէ.  
աղէկատուր դէպքերու անվերջ շարայարուժ կ'այլալէ  
և կը խռովէ մտքի հանգարտութիւնը: Հապճիպով հա-  
զիւ կրնանք գրել շատերու մէջէն հետեւեալ քանի մը  
դէպքերը, որոնք կը գործադրին վեց տէրութիւննե-  
րու երաշխաւորութիւնը վայելող հողին վրայ:

Մըթընի գիւղէն խուճ մը երիտասարդներ, ան-  
տառէն փայտ կտրելէ վերադարձին, խուճ մը զինւած  
դարանակալ թիւրքերէ յարձակում կը կրեն. իրենցմէ  
հազիւ մէկ քանին կը պրծին փախչելով, իսկ չորսը  
գնդակի և դաշոյնի մահացու հարւածներու տակ, մա-  
համերձ կը փոխադրին կառավարատուն: Բոլոր բողոք-  
ները ջրի ձայն եկան կառավարութեան ականջին. չա-  
րագործները հանգարտ խղճով ու թեւերին փարտե-  
լով ման կուգան: Ձերբակալումի մը պզտիկ ձեւակեր-  
պութիւնն ալ չնեղեց զիրենք:

Կարմրի գիւղէն երիտասարդ մը քաղաք գալու ա-  
տեն, ճամբան՝ զինւած ծանօթ թիւրքէ մը յարձակում  
կը կրէ, բայց երիտասարդին յանգանութիւնը զինթափ  
կ'ընէ մարդասպանը, որ իր խայտառակած պատիւը  
ընկերներուն առջև վերահաստատելու համար, կը մը-  
տադրէ քաղքին մէջ սպաննել զինքը. երիտասարդը  
այս անգամ ալ ճարպիկ փրթաւ:

Քաղքիս նշանաւոր հայ գերդաստանի մը 1,000 ոս-  
կիով շինած ջրաղացքը, Բզվան գիւղի մօտ, թիւրք ծա-  
նօթ թշնամիներ դիշերով կրակեցին. այժմ՝ մոխրակոյտ  
մըն է միայն: Կառավարութիւնը գիտէ. բայց բողոքել  
կարելի չէ. որովհետեւ միակ շահը՝ թիւրքերու աղտոտ  
ատելութիւնը պիտի ըլլայ:

Քաղքէս քանի մը ժամ հեռու Ցանձիկ գիւղին հայ  
ընակիւնները տուրքի համար հարկահաններէն անհաւ-  
րին տառապանքներ կրելով, իրենց օրապահիկի վերջին  
յոյսը կալմող անասունները կը յանձնեն երեք երի-  
տասարդներու՝ Յովհաննէս Կիրակոսեան, Կարապետ  
Մարկոսեան և Կիրակոս Յովակիմեան, որպէսզի քաղաքին  
մէջ ծախեն և գոյացած դրամով իրենց տուրքը վճա-  
րեն: Այս տխուր գործը լմնցնելէ ետք՝ երեք թշառ  
երիտասարդները երբ քաղքէն կը վերադառնային, ճամ-  
բան՝ Կրուվովի և Վալաճուի քրդաբնակ գիւղերու  
կուշտը՝ լեռան վրայ անձանօթ չարագործներէ կը  
կողոպտին և կըսպաննեն. ասոնց հետ կըսպաննուի  
նաև փերեզակ մը, որ այն պահուն կ'ուղեկցէր անոնց:  
Չորս դժբախտներու դիակները կառավարական քննու-  
թեան մը ետք թաղեցան սուսիկ-փուսիկ. կառավա-  
րութիւնը հիմա կեաւորներու կեանքին հաւու չափ  
ալ արժէք չի տար:

Անցածները՝ Կէլնցի գիւղացիները ահ ու սարսափի  
մէջ կ'իյնան. բարեբախտաբար աժան կ'աղաթին: Խուճ  
մը զինւած քիւրդեր, մթնշաղին, Կապուտիկեան Մարուգ  
աղայի տան վրայ կը յարձակին, դուռը կը խորտակեն  
և անոռէն երեք ձի միայն գողնալով, կը մեկնին — թերևս  
չգիտնալով ժողովուրդի լաց ու կոծին — առանց ուրիշ  
բանի դպելու: Այս գիւղը հայաբնակ է, քաղքէս եր-  
կու ժամ հեռու: Յափշտակած ձիերէն մինակ մէկը  
տանտիրոջը կը պատկանէր, երկուքը ուրիշինն էին:

Հունձքի այս տաք ու տաքնապալի ժամանակ, խեղճ  
հայ երկրագործը ձեռքը ծոցը, կեանքի ու մահու մէջ  
կը տարուբերի. ապահովութիւնը բացարձակապէս չէր է:

Մոլեկան ու ռիսակալ թիւրքը պարտէզներուն ու այ-  
գիներուն մէջ հանգիստ չի ձգեր հայը. ամէն լկտու-  
թիւն, անօրէնութիւն թողաւորւած է իրեն, ո՛չ հարցնող  
կայ, ո՛չ դատող: Նորերս՝ գիւղագնաց պարկեշտ հայ կի-  
ներու վրայ բռնաբարութեան կրկին դէպքեր պատա-  
հեցան, քաղքէս քառորդ ժամ հեռու՝ նոյնիսկ զինուոր-  
ներու կողմէ:

Այս անելանելի դրութեան մէջ ի՞նչ ընէ հացմուր  
ու հալածական հայ ժողովուրդը. տունը անօթութիւ-  
նը կըսպասէ իրեն, իսկ դաշտը անպատուութիւնը ու  
խայտառակութիւնը:

## Ե Ր Օ Պ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Է Ն

Nord-ին կը հեռագրեն Պեդրուրգէն նոկտ. 13-ին: Նկատելով  
որ նոր կտորածներու առթիւ հայերը պաշտպանելու միջոցներ  
ծնոք անելու մասին ներքալական դահլիճներուն պահանջում-  
ներուն Բ. Դուռը տարտամ պատասխաններ տւած է, մեծ տէ-  
րութիւնները դիտել տվին սուլթանին թէ միւսիւրման ամբոխի  
կատարելիք ամէն մէկ մոլեռանդ -- խռովական արարքի համար,  
սուլթանը միայն պատասխանատու պիտի ըլլայ Եւրոպայի առջեւ:

Daily Telegraph-ի վիէննայի թղթակիցը իմացնէ է որ  
դեսպանները մօտեցն սուլթանէն պիտի պահանջեն Հայաստանի  
բարենորոգումներու մասին օրէնքներ նշանել:

Revue des Revues. Թո՛ղ այդ յայտարարութիւնը (Դրօշակի)  
խորհիլ տայ զանազան ազգերու հանօթները: Դիւանագիտական  
նենգութիւններէն ու նրբութիւններէն աւելի մեծ բան մը կայ,  
խորին զգանքն է առ որ ազգերը կը խմանէ այդ միջոցները  
գործածողներուն նկատմամբ: Հո՞ղ թերեւս կը գտնուի վտանգը քա-  
ղաքական ռեֆորմի որուն տակը կը փորեն մանաւանդ անոնք,  
որ պաշտօն ունին պաշտպանելու զան:

Times. Հայոց պատրիարքը լուրջ դիտողութիւններ քննած է  
սուլթանին հայերու կամայական ձերբակալումներու ու բանտար-  
կումներու մասին: Սուլթանը իր գո'ունակութիւնն է յայտնած  
դիտողութիւններու համարձակութեան առթիւ և ապա փոփոխեց  
է թէ այդ հարցը լուրջ քննադատութեան կ'ենթարկուի:

Agence Hava-ը նոկտեմբեր 20-ին կը հաղորդէ ներքա-  
կան մամուլին թէ Պօլսի մէջ կըսպասուի նայ յեղափոխականնե-  
րու նոր հարւածներուն: Մայրաքաղաքի ոստիկանութիւնը զօրա-  
ցուցած են և պահուողներու թիւը կրկնապատկած: Փարիզի,  
Լոնտօնի և Ժընևի ոստիկանական իշխանութիւնները իմաց տը-  
ւած են Պօլսի ոստիկանութեան վեցեակ մը դաւադիրներու մեկ-  
նումի մասին, բայց տակաւին անոնց հետքը գտնւած չէ:

Standard. Նորերս կառավարութիւնը խոստացաւ պատրի-  
արքին անպայման կերպով ազատել 60 հայ բանտարկեալներ,  
որոնք անմոլ ծանշուած են: Բայց ետքը պատրիարքին անձնա-  
կան երաշխաւորութիւնը պահանջեց անոնց բարի վարքին համար:  
Երաշխաւորութիւնը տրեցաւ, բայց դեռ չեն ազատուած: Պալատի  
պաշտօնականները կը խօսին թէ հայ կոմիտէները նոր ցոյց մը կը  
պատրաստեն ամսուն վերջը. և այս անգամ Եւրոպի դէմ: Պա-  
լատին մէջ անձկութիւն կը տիրէ այն լուրին վրայ թէ տէրութիւն-  
ներու հիւպատոսները հրաման տուցած են Անատօլի կտորած-  
ներու ատեն կեանքի և գոյքի կորուստներուն մէկ վիճակագիրը  
պատրաստելու:

Le Sémaphore. Սուլթանի գահակալութեան տարեդարձի  
գիշերը արգիւսած էր հրախաղը: Երկիւղ կար թէ կոմիտէները  
կարող են օգտուի այդ պարագայէն և ռումբեր նետել:

Daily Chronicle. Փորը-Ասիայէն եկող եւրոպացի մը կը  
հաւատէ թէ ամէն բան պատրաստած են նոր կտորածները քա-  
ղաքէն համար Հայաստանի մէջ: Թիւրքերը Պօլսէն հրամանի մի-  
այն կըսպասեն շարունակելու համար:

Նոյն թերթին կը հաղորդեն Պօլսէն. սուլթանը կը ջանայ  
Փորը-Ասիոյ ամերիկեան միսիօնարներու յետս կոչումը յաջողցնել:  
Եթէ ընդունի այդ կենդանի մտացած հայերու շարքը կը կա-  
տարի անանց վկայի, եւրոպացիները խանգար չըլլալուն:

Temps. Պետրուրգի օսմանեան դեսպանատունը կը հա-  
ղորդէ „Նովոյէ մըքմիա“-ին այդ թերթը գիտաթափ ընելու  
հանգամանք ունեցող լուրեր, որոնց աղբիւրն իսկ կասկածելի  
կ'ընէ ատոնք. այդ լուրերուն նպելով իբր թէ յեղափոխա-  
կան կոմիտէի մը ձեռքով կազմակերպւած և զինւած հայ խմբ-  
քիւր կարգն ու հանդարտութիւնը վրդոված ըլլան մանիկի և  
Սեբաստիոյ շահանգներուն մէջ: Հայ խռովարարներն կ'ենեն

խակ զինամ են եղեր մարթինի հրացաններով եւ ուժանակի ուժերով: Մեծ վնասներ հասուցած են կ'ըսել:

Ընդհանուր նահանգապետը ձեռքակալել տւած է խոտու- թիւններու դրդիչները, Յուսէփ անունով մէկը եւ Կէշնէկ (°) կինը, եւ հանդարտութիւնը այդպիսով վերահաստատուած է:

(Կ. Պօլսէն Դոկ. 3 շնորհի մը համաձայն Մինասեան ծա- յոթ խուճըն է ձեռքակալողը իր պնտին եւ 85 համախոհներու հետ:) Նոյնը.--Թիւրք կառավարութիւնը տեղեկանալով որ բազմա- թիւ հայեր Պօլսի ղէպքէն ետք ապստամբ գտած են Պուլլաքիւմ մէջ, պահանջներ է պուլլաք կառավարութիւնէն յանձնել զանոնք՝ Վերջինս պատասխանած է թէ անկարող է այդ պահանջը կա- տարել, ինքը կը հսկէ այդ հայերուն վրայ եւ եթէ դիտէ որ եւ է դաւադրութիւն, անմիջապէս պիտի արտաքսէ զանոնք:

Journal de Genève. Բ. Դուման մէջ պատահած պայթիւնի ժա- մանակ փխրաւորեալներու մէջ կան շատ պաշտօնեաներ, որոնք սարսափահար՝ փողոց նետուած էին պատուումներէն:

## ՆԱՀԱՏԱԿ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Կոմիտէիս կարգադրութեամբ, հոկտեմբեր 10-ին, Ռու- տըրի Ս. Փրկիչ եկեղեցիին մէջ հանդիսաւոր պատարագ եւ հոգեհանգիստ կատարեցաւ երկսեռ խուռն բազմու- թեան մը ներկայութեամբ Խանասորի հոյակապ կուրն մէջ հերոսացած 19 քաջերու եւ Կ. Պօլսի օգոստոս 6/18-ի ղէպքերուն ատեն նահատակուած ընկերներու յիշատա- կին: Պատարագիչը՝ Տ. Մաշտոց վարդապետ ազգու եւ իմաստալից քարոզ մը խօսեցաւ:

Իրիկունն ունեցանք բազմամարդ հրապարակային ժո- դով մը, ուր ատենախօսեցին տիկին մը եւ երեք պարոն- ներ: Առաջին անգամն էր որ հայ կինը ներկայ կը գըտ- նայր յեղափոխական հրապարակային ժողովի մը մէջ, և առաջին անգամն էր որ հայ կին մը յեղափոխական բեմէն լսելի ընել կուտար իր ձայնը:

Կը մաղթենք որ այդ օրինակն իր հետեւորդներն ու- նենայ եւ արտասահմանի տիկիներն ու օրիորդներն ալ աշխատանքի իրենց բաժինը պահանջեն Հայութեան Ս. Դատին պաշտպանութեանը գործին մէջ:

Ժողովը կատարելապէս յաջողեցաւ եւ ունենցիրները մեկնեցան դո՛հ ու միտնարած սրտով:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան

(Հս. Ամերիկա)

Ռուստրի Կոմիտէ.

## Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Հ. Յ. Դաշնակցութեան ԿԵՂՐ. ՍՆԴՈՒԿՆ ստացած է.

Վարդգէս ք.-ից 1,469 ուրբի 50 կոպէկ, Վլդ. ք.-ից 1,000 ա., Ռոստ ք.-ից 716 ա., Սատանի բուրվառ 506 եւս 40ա., Մզ. ք.-ից Եմաւից 185 ա., Գեղ. ք.-ից 140 ա., Ախց.-ից 71 ա., 4-ից 60 ա., Կօլիսիդայից 60 ա., Կայծիկից 44 ա., Ախր.-ից 30 ա., Հայից 20 ա., Ան- տառից 20 ա.:

Հուր քաղաքի Մասնաճիւղից՝ Տէր ողորմեա 25 ուրբ- լի, Եծ. օգնեա՝ 10 ա., Տէր յաջողէ 5 ա., Գառն Այ. 15 ա., Մեղու 10 ա., ՈՖն 5 ա., Ս. Գէորգ 10 ա., Քա- ջըն զօրավար 5 ա., Պատոն 5 ա., Տիրացու 1 ա., Հա- քար 10 ա., Սուրճ 10 ա., Աղւէս 3 ա., Ազգասէր 5 ա., Աշխատող 5 ա., Հակառակ 5 ա., Ն. 5 ա., Ծերունիի ձեռքով 16 ա., Որդին գառ 5, Փափաք 5 ա., Յոյս 2 ա., Ասիւծ 10 ա., Ագռաւ 5 ա., Միամիտ 2 ա., Առողջ

եղբայր 5 ա., Մատանի 5 ա., Արծիւ 5 ա.: Համագու- մար 194 ուրբի:

Նոյն Մասնաճիւղի միջոցաւ Մակաթերսոն քաղաքից՝ Ներսո 1 ուրբի 50 կոպէկ, Մարիամ 50 կ., Սմբատ Ն. 5 ա., Սրապիոն 3 ա., Միքայէլ 1 ա., Սրվատ 1 ա., Աշոտ 5 ա., Սարգիս 3 ա., Արսէն 5 ա., Թ. Արզանեան 10 ա., Վասիլ 1 ա., Սարգիս 3 ա., Միքայիլ 5 ա., Գրի- գոր 5 ա., Նոյն քաղաքի խումբից 49 ա. 50 կ. Համա- գումար 98 ուրբի 50 կոպէկ:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԿԵՂՐ. Կոմիտէն ստացած է.

Սամուէլ 1 Մարթինի հրացան, 1 սուլն, 20 փամ- փուշտ եւ 1 պզտիկ ռէվոլվէր, Գէորգ 600 դահեկան, Հաւարշ (Ճհուտ) 8 օսմ. ոսկի եւ 3 արծաթ մէճիտ, Ատ- րուշան խումբ 20 դհ., Հրահատի խ 20 դհ., Մաժակի խ. 20 դհ., Արզումանի խ. 30 դհ., Վանորդու խ. 20 դհ., Զաւրատի խ. 20 դհ., Լեւկիի խ. 20 դհ., Վաչէի խ. 20 դհ., Ժայռի խ. 20 դհ., Կապարի խ. 20 դհ., Զար- քեազի խ. 20 դհ., Վրէժի խ. 20 դհ., Երկաթի խ. 20 դհ., Հսկայի խ. 20 դհ.: Հրահատի խ. 76 դհ., Զար- քեազի խ. 15 դհ., Ժայռ խ. 15 դհ., Ատրուշան խ. 40 դհ., Արթուրի խ. 20 դհ., Երկաթ խ. 10 դհ., Մաժա- կի խ. 30 դհ., Վրէժ խ. 33 դհ., Արզումանի խ. 60 դհ., Վաչէի խ. 60 դհ., Հսկայի խ. 38 1/2 դհ., Կայծ խ. 18 դհ.:

Կանանց խումբերէն՝ Գօլէի խ. 74 դահեկան, Մայր- պիշի խ. 35 1/2 դհ., Զինարի խ. 73 1/2 դհ., Անկէլի- նայի խ. 26 դհ., Արփենիի խ. 53 1/2 դհ., Սիրամարգի խ. 11 դհ., Թենիի խ. 6 դհ., Ռօզի խ. 5 դհ., Կրան- պիշի խ. 5 դհ., Ժենիայի խ. 25 դհ., Մենիկի խ. 12 դհ.:

ՀՈՎԻՏ Օժանդակ Կոմիտէն ստացած է.

Փետուր խումբէն՝ Վարչակ 6 լե, Հրաբուխ, Նիզակ, Արծիւ, Մարախ, Մանիշակ, Երկաթ, Սպիտակ, Փայլակ, Ըղձայ եւ Թաթուլ 4-ական լե, Կայծակ 2 լե, Ե. Թ., Ա. Մ. եւ Կլեո մէյմէկ լե, Փետուր խումբի գանձանակի հասոյթ 10 լե եւ 10 սանթիմ:

Քէրմէնի կայարանէն՝ Անձնէրաց եւ Արծիւ խումբեր 30 լե, հայ եղբայրներ՝ Ա-ի ձեռքով 6 լե, —Նոր Զակորա՝ Մամիկոնեան խ. 7 լե, Գանձանակէն 9 լե, —Քարապուռար հայ եղբայրներ 20 լե, Զրփան՝ Առիւծ խ. 11 լե, Քա- յաճըք՝ հայ եղբայրներ 12 լե, Պօրիսովկրատ՝ Հաւառն- եան խ. 30, Էս 103 լե, Սարգիս Պետրոսեան 16 լե:

ՈՍԿԵՅԱՆՔ քղ-ի Կոմիտէն ստացած է.

№ 11,891 25 օսմ. ոսկի, Պատգամ 30 օսմ. ոսկի, ՄԿ. Ա. 30 օսմ. ոսկի, Անդրանիկ խ. 29 Էս 15 դա- հեկան, Ռուբինեան խ. 22 Էս 16 դհ., Որոտում խ. 15 դհ., Որոտորաց խ. 19 դհ., Ապառաժ 14 1/2 դհ., Մամիկոնեան խ. 13 1/2 դհ., Վ. Պ., Ալբ. Խալիկ եւ Նօշ- րօթ 29 դհ., Ահեկեան եղբայր 13 1/2 դհ., Արաւի 5 դհ., Մարախ 76 լե, Ասիւծ 10 դհ.:

ՍԷ-Բերդ քղ-էն՝ Հաց եւ Գինի 20 մէճիտ, Ասեղ 94 դահեկան, Ազատ 5 դհ., Երկաթ 5 դհ., Կարս 10 դհ., Ազատ Ն. 5 դհ., Ըեղ 60 դհ., Հ. Գ. Տ. 30 դհ.:

Ծանօթ. Խմբագրութեան, Ս-Տ.-ի, Տպարարի եւ Նաւահանգիստի Ներառութեան ցուցակները յաշորդ անգամ:

Խմբագրութեան գիմէլ հետեւեալ հասցեով՝

Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)